

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ»

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΠΑΤΕΡΑΚΗ ANNA

A.M.: 1106M044

Σύμβουλος Σπουδών: Μοσχονάς Γεράσιμος

Σεπτέμβριος 2008

**Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ
ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ
ΚΟΜΜΑΤΩΝ**

ANNA ΠΑΤΕΡΑΚΗ

Περιεχόμενα

- Προλογικά.....σελ.6
- Εισαγωγή.....σελ. 9
- Εννοιολογική προσέγγιση των δύο εννοιών.....σελ. 17
 - A) Έθνος-κράτος.....σελ.17
 - α) Ορισμοί.....σελ.17
 - β) Πορεία έθνους-κράτους στην παγκοσμιοποιημένη και ενοποιημένη Ευρώπη.....σελ.19
 - i) Η κυριαρχία του σύγχρονου έθνους- κράτους.....σελ.23
 - ii) Η κατάρρευση του οικοδομήματος του έθνους-κράτους.....σελ.29
 - B) Πολιτικό κόμμα.....σελ.36
 - α) Εννοιολογική προσέγγιση της έννοιας.....σελ.36
 - β) Εμφάνιση του πολιτικού κόμματος.....σελ.41
 - γ) Πορεία πολιτικού κόμματος στην παγκοσμιοποιημένη και ενοποιημένη Ευρώπη.....σελ.44
 - i) Οι αλλαγές των πολιτικών κομμάτων.....σελ.48
- Αντι-κομματικά συναισθήματα.....σελ.58
- Πώς σχετίζονται οι δύο έννοιες;.....σελ. 68
- Που καταλήγουμε;.....σελ. 74
- Βιβλιογραφία.....σελ. 81

“Η ισότητα δεν είναι ποτέ ο σκοπός,
είναι αρχή. Δεν αποκτιέται, διακηρύσσεται.
Και τις συνέπειες αυτής της διακήρυξης
μέσα στον ιστορικό κόσμο θα
μπορούσαμε να τις ονομάσουμε «πολιτική»»

Alain Badiou

Προλογικά

Στην παρούσα διπλωματική εργασία γίνεται μια προσπάθεια καταγραφής του πλαισίου που σχηματίζουν έθνος-κράτος και πολιτικά κόμματα στη σημερινή Ευρώπη της παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (ενοποίησης). Τα δύο αυτά πολιτικά μορφώματα έχουν σημειώσει σημαντικές αλλαγές, οι οποίες είναι εναργώς εμφανείς κυρίως από τη δεκαετία του 1990, και οι συνέπειες των οποίων φαίνονται μέχρι και σήμερα. Επιδιώκουμε λοιπόν να εξετάσουμε τη μεταβολή των δύο αυτών εννοιών παράλληλα, έχοντας ως σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τη σύνδεσή τους. Αν δηλαδή, μέσα στην παγκοσμιοποιημένη και ενοποιημένη Ευρώπη του σήμερα, η εξέλιξη της πολιτικής οργάνωσης του έθνους-κράτους επηρεάζει τη θέση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων μέσα στο πολιτικό σύστημα ή συμβαίνει το αντίστροφο.

Οι δύο κύριες έννοιες που θα εξετάσουμε στην εργασία είναι το έθνος-κράτος και το πολιτικό κόμμα. Η επιλογή τους βασίζεται στο γεγονός πως δύο από τα σημαντικότερα συστατικά του πολιτικού συστήματος των σύγχρονων δυτικών ευρωπαϊκών κοινωνιών αμφισβητούνται και η σημαντικότητά τους αρχίζει πλέον να κλυδωνίζεται.

Στο παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο, μέσα στο οποίο και λειτουργεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, το έθνος-κράτος προσπαθεί να προσαρμοστεί κι αυτό για ορισμένους πολιτικούς επιστήμονες μεταφράζεται ως επερχόμενη κατάρρευση, ενώ για άλλους ανάπλασή του προκειμένου να επιβιώσει και να επανακτήσει τις δυνάμεις και τη θέση του στη πολιτική οργάνωση της κοινωνίας.

Από την άλλη πλευρά, τα πολιτικά κόμματα καλούνται, κυρίως την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, να αντιμετωπίσουν τη λεγόμενη «κρίση

του πολιτικού φαινομένου» και την «απαξίωση της πολιτικής». Τα «νέα» σύνορα που διαμορφώνει η παγκοσμιοποίηση, αλλά και τα νέα δεδομένα που θέτει σε πολιτικό επίπεδο στην ευρωπαϊκή ήπειρο η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι τα επιχειρήματα πάνω στα οποία κινείται ολόκληρη η προβληματική γύρω από το θέμα των κομμάτων.

Εύλογα επομένως προκύπτει το ερώτημα του πώς αυτοί οι δύο θεμέλιοι λίθοι του πολιτικού συστήματος αλληλεπιδρούν στο νέο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, κι αν οι αλλαγές που σημειώνουν εμφανίζουν κάποια στοιχεία δράσης αντίδρασης και δεν αποτελούν παράλληλες μεταβολές προκαλούμενες από εξωγενείς προς αυτά παράγοντες.

Όπως λοιπόν αναφέραμε και αρχικά, η παγκοσμιοποίηση και η Ευρωπαϊκή Ένωση διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα διεξαχθεί η ανάλυσή μας. Όμως στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε δύο γεγονότα κλειδιά, που άλλαξαν άρδην το πολιτικό σκηνικό λίγο πριν τη δεκαετία του 1990 τα οποία και επηρέασαν τις πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν. Το ένα προκάλεσε συνέπειες διεθνώς, ενώ το δεύτερο επηρέασε πιο άμεσα τα ευρωπαϊκά τεκτονόμενα.

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή. Σημαντικό γεγονός αποτέλεσε η ανάληψη των ινίων του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης από τον Μιχαήλ Γκορμπατσόφ¹. Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί πως αυτό δεν αποτέλεσε γεγονός ικανό να επηρεάσει και να διαμορφώσει κλίμα σε διεθνές επίπεδο, κάτι με το οποίο θα διαφωνήσουμε. Μπορεί μεν η δύσκολη προσπάθεια ανάπλασης του σοβιετικού κομμουνισμού να μην επέτυχε, τουλάχιστον σε απόλυτο βαθμό, η διαδικασία όμως αλλαγής

¹ Αυτό συνέβη στις 11 Μαρτίου του 1985.

ανέτρεψε το ισχύον κλίμα διεθνών σχέσεων. Ας μην ξεχνούμε πως μέχρι και το 1989 ο Ψυχρός Πόλεμος αποτελούσε τροχοπέδη στην διαμόρφωση πασιφιστικών διεθνών σχέσεων και το γεγονός που αναφέρθηκε παραπάνω στάθηκε ικανό να αμβλύνει της αντιπαράθεσης, έτσι ώστε να σημειωθεί ύφεση στο ψυχροπολεμικό κλίμα².

Συνάμα, την ίδια χρονική περίοδο υπογράφεται και η «ενιαία ευρωπαϊκή πράξη», η οποία άνοιγε το δρόμο για την δημιουργία την ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς του 1992. Το γεγονός αυτό σηματοδοτούσε και το ξεκίνημα μιας νέας εποχής για την ευρωπαϊκή ήπειρο.

Έτσι λοιπόν, η Ευρώπη ξεκινά τη δεκαετία του 1990 με πολλές αλλαγές σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο, με αποτέλεσμα να μεταβάλλονται και τα περισσότερα συστατικά στοιχεία του κομματικού περιβάλλοντος. Γίνεται λόγος για απαξίωση του κομματικού φαινομένου, για διάλυση του πολιτικού μορφώματος του έθνους-κράτους λόγω της εισόδου της Ευρώπης σε ένα παγκοσμιοποιημένο όλο, καθώς δημιουργούνται νέα δεδομένα και συσχετισμοί, τα οποία καθιστούν ατελέσφορο κάθε κεκτημένο σε πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο.

² Πραγματοποιήθηκε διάλογος μεταξύ τω δύο μερών, Ανατολής και Δύσης, ενώ παράλληλα μετριάστηκε ο εξοπλισμός.

Εισαγωγή

Πριν περάσουμε στην περαιτέρω ανάλυση των εννοιών του έθνους-κράτους και του πολιτικού κόμματος, χρήσιμο θα ήταν να οροθετήσουμε αλλά και να οριοθετήσουμε τις δύο βασικές έννοιες που διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθεί η έρευνά μας, δηλαδή την «παγκοσμιοποίηση» και την «Ευρωπαϊκή Ένωση».

Ο όρος «παγκοσμιοποίηση» στη νεότερη επιστήμη προσλαμβάνει διαφορετικές εννοιολογήσεις. Όλες οι προσπάθειες που γίνονται από τους επιστήμονες και τους αναλυτές για να προσδιορίσουν τον όρο αυτό καταλήγουν να είναι περισσότερο περιγραφές και ερμηνείες μιας κατάστασης, άλλοτε αντικρουόμενες και άλλοτε αλληλοσυμπληρούμενες. Σε καμία όμως περίπτωση, δεν υπάρχει ένας συγκεκριμένος και κοινά αποδεκτός ορισμός. Αντίθετα, ποικίλες θεωρίες περί παγκοσμιοποίησης ανταγωνίζονται για το ποια θα επικρατήσει. Καμία από τις υπάρχουσες μορφές πολιτικής οργάνωσης του συντηρητισμού, του φιλελευθερισμού ή του σοσιαλισμού δεν κατάφερε να δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις και να αποσαφηνίσει τα ζητήματα που αναδύονται με την παγκοσμιοποίηση. Κι αυτό ίσως μπορεί να γίνει κατανοητό αν αναλογιστεί κανείς πως με τη νέα μορφή οργάνωσης της κοινωνίας που προκύπτει από την παγκοσμιοποίηση, εμφανίζονται και νέοι πολιτικοί συσχετισμοί, τους οποίους οι παλιές θεωρίες δεν μπορούν να ερμηνεύσουν.

Σημείο εκκίνησης της διαμάχης περί παγκοσμιοποίησης αποτελεί το ζήτημα του ορισμού της και κατ' επέκταση το ζήτημα της τοποθέτησής της στο χρόνο. Ομαδοποιώντας όλες τις απόψεις καταλήγουμε σε πέντε βασικούς

ορισμούς³. Πρώτος είναι αυτός που σχετίζει την παγκοσμιοποίηση με τη *διεθνοποίηση*. Στην περίπτωση αυτή, ως «παγκόσμιες» προσδιορίζονται οι σχέσεις μεταξύ των κρατών και η παγκοσμιοποίηση υποδεικνύει την αύξηση των διεθνών συναλλαγών και της αλληλεξάρτησης. Στον επόμενο ορισμό, η παγκοσμιοποίηση νοείται ως *φιλελευθεροποίηση*. Δηλαδή, γίνεται λόγος για άρση των κυβερνητικών περιορισμών και μετατροπή τους σε διακανονισμούς μεταξύ κρατών προς δημιουργία μιας ανοιχτής, χωρίς σύνορα, παγκόσμιας οικονομίας. Και στους δύο αυτούς ορισμούς, η παγκοσμιοποίηση γίνεται αντιληπτή ως επαναλαμβανόμενη τάση που έχει εμφανιστεί και άλλες φορές κατά την ιστορία του σύγχρονου συστήματος κρατών, οπότε δεν υπάρχει τίποτα καινούριο, τίποτα ιδιαίτερο με το οποίο πρέπει να ασχοληθούμε περεταίρω.

Στον τρίτο ορισμό έχουμε εξίσωση της παγκοσμιοποίησης με την *καθολικοποίηση*. Στην περίπτωση αυτή γίνεται λόγος για μια διαδικασία διάδοσης εμπειριών, αξιών, συνηθειών διαφορετικών πληθυσμών και τη δημιουργία ενός ομογενοποιημένου συνόλου ανθρώπων. Μάλιστα ο Roland Robertson⁴ έχει κάνει λόγο για «φάση εκκόλαψης» της παγκοσμιοποίησης την περίοδο μεταξύ των αρχών του 15^{ου} και μέσης 18^{ου} αιώνα που την ακολούθησε η φάση της «απογείωσης» περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Γενικότερα, οι υποστηρικτές του ορισμού αυτού θεωρούν πως η παγκοσμιοποίηση άρχισε 100 με 500 χρόνια πριν, αλλά τις τελευταίες δεκαετίες πραγματοποιείται με ταχύτερους ρυθμούς. Στις πρώιμες φάσεις της παρατηρούνταν μια φυσική ενοποίηση του κόσμου, ενώ στις πιο πρόσφατες ο

³ Βλ. Globalization. A critical introduction, σελ. 15-16.

⁴ Βλ. Roland Robertson, *Globalization: social theory and global culture*, σελ.: 58-59, όπου κάνει λόγο για “germination phase”, δηλαδή περίοδο εκκόλαψης, και “take-off” period, δηλαδή για φάση απογείωσης.

κόσμος μετασχηματίζεται σε «ένα και μόνο παγκόσμιο σύστημα, όπου οι ιστορικές κοινωνίες και οι πολιτισμοί έχουν συμπτυχθεί»⁵.

Στη συνέχεια, έχουμε εξίσωση της παγκοσμιοποίησης με τη *δυτικοποίηση* ή τον *εκσυγχρονισμό*. Υπό την έννοια αυτή, η παγκοσμιοποίηση είναι μια δυναμική με την οποία κοινωνικές δομές του εκσυγχρονισμού (καπιταλισμός, ορθολογισμός, βιομηχανισμός, γραφειοκρατία), διαδίδονται σε όλα τον κόσμο καταστρέφοντας προϋπάρχουσες κουλτούρες. Μιλάμε πλέον για τον ιμπεριαλισμό των Mc Donald's όπως έχει χαρακτηριστικά αναφέρει ο Herbert Schiller⁶. Επομένως, βρισκόμαστε μπροστά σε κάτι εντελώς καινοφανές. Οι νέες τεχνολογίες είναι εκείνες που σηματοδότησαν την αρχή των παγκόσμιων σχέσεων, σηματοδοτώντας την πρώτη παγκόσμια επανάσταση και τη μετάβαση σε νέες πραγματικότητες.

Τέλος, η παγκοσμιοποίηση νοείται και ως *αποεδαφικοποίηση*. Συνεπάγεται δηλαδή έναν ανασχηματισμό του γεωγραφικού χώρου κάθε κράτους, κατά τέτοιο τρόπο που να μην είναι χαρτογραφημένος με όρους εδαφικών συνόρων. Οι υποστηρικτές αυτής της θεώρησης αντιλαμβάνονται πως παγκόσμιες σχέσεις είχαν εμφανιστεί και πρωτύτερα, σε προηγούμενους αιώνες, αλλά σχηματίστηκαν ως κυρίαρχες μορφές της κοινωνικής ζωής κυρίως μετά το 1960.

Σε όλους τους προαναφερθέντες ορισμούς υπάρχει μια κοινή συνισταμένη. Όλοι αποδέχονται ότι κάτι αλλάζει. Όλοι μιλούν για μια διαδικασία «διεύρυνσης της κλίμακας, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, για την επιτάχυνση και εμβάθυνση του αντίκτυπου που έχουν οι τάσεις και τα μοτίβα

⁵ Βλ. *Η νεωτερικότητα σήμερα*, σελ. 103.

⁶ Βλ. *Globalization: a critical introduction*, σελ. 16.

κοινωνικής αλληλεπίδρασης ανά τις ηπείρους»⁷. Πρόκειται δηλαδή για μια διαδικασία μεταβολής στην κλίμακα της οργάνωσης των ανθρώπων κατά την οποία συνδέονται κοινωνικά σύνολα που βρίσκονται σε απόσταση και παρατηρείται διευρυμένη επιρροή των σχέσεων εξουσίας σε διαφορετικές περιοχές.

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό πως η παγκοσμιοποίηση τοποθετείται σε διαφορετικό πλαίσιο κάθε φορά που γίνεται προσπάθεια ερμηνείας και κατανόησής της. Αυτό όμως δεν αναιρεί το γεγονός πως τόσο οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης όσο και οι σκεπτικιστές παρατηρούν μεταβολές που πραγματοποιούνται στο σύνολο της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, κι ως εκ τούτου στο πολιτικό μórφωμα του έθνους-κράτους και στους κύριους πολιτικούς εκφραστές και δρώντες, τα πολιτικά κόμματα. Κι αυτό που χαρακτηριστικά σημειώνεται στο βιβλίο των Held και McGrew είναι πως οι μεταβολές αυτές δε συνεπάγονται και τη δημιουργία μιας αρμονικής παγκόσμιας κοινωνίας, μέσω μιας οικουμενικής διαδικασίας παγκόσμιας ενοποίησης⁸.

Από την άλλη πλευρά, στο πλαίσιο των διαδικασιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα δεδομένα φαίνεται να αλλάζουν. Με τη συνθήκη του Μάαστριχ εισάγεται η έννοια της ευρωπαϊκής υπηκοότητας. Το στοιχείο αυτό δηλώνει έντονα την αλλαγή πορείας της ευρωπαϊκής κοινότητας. Από ένα σύστημα απλά υπαγόμενο στο Διεθνές Δίκαιο επιχειρεί τη μετατροπή του σε ένα πολιτικό σύστημα με εσωτερική οργάνωση και συνοχή, το οποίο θα προσιδιάζει στο σύστημα του έθνους-κράτους, αλλά θα διαφέρει στην ουσία του, καθώς θα αλλάξει την ταυτοτική και θεσμική λειτουργία των πολιτών

⁷ Βλ. *Παγκοσμιοποίηση, αντι-παγκοσμιοποίηση*, σελ. 17.

⁸ Ο.π., σελ. 17.

μελών τόσο στο εσωτερικό της ίδιας της Ένωσης, όσο και στο εσωτερικό του εκάστοτε κράτους.

Έτσι, το άτομο έχει πλέον την ευρωπαϊκή υπηκοότητα, αλλά και εκείνη του πολίτη του κράτους-μέλους της Ένωσης στο οποίο ανήκει. Το νέο αυτό δεδομένο είναι εμφαντικό σημαντικών αλλαγών. Τα κράτη αναγνωρίζουν την ταυτότητα του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναγνωρίζοντας πρώτιστα την ύπαρξη μιας πολιτειακής οντότητας υπερκείμενης αυτών. Και αν και η ευρωπαϊκή ταυτότητα παραμένει δευτερογενής, παρ' όλα αυτά δηλώνει την εξασθένιση της εθνοκεντρικής αντίληψης, σύμφωνα με την οποία ο προσδιορισμός της ταυτότητας πραγματοποιείται μέσω της έννοιας του έθνους και όχι μέσω του κοινωνικού σώματος, της πολιτείας.

Αντίθετα, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο πολίτης είναι μέλος της ευρωπαϊκής πολιτείας, του οποίου η ταυτότητα προσδιορίζεται βάσει της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, των ευρωπαϊκών κεκτημένων και όχι βάσει μιας ενιαίας «εθνικής ευρωπαϊκής ταυτότητας». Η υπεράσπιση της πολιτισμικής διαφορετικότητας αποτελεί επιτυχώς τη βασική αρχή, γύρω από την οποία η Ευρωπαϊκή Ένωση επιθυμεί να αναπτύξει τις βασικές πολιτικές της και πάνω στην οποία εδράζεται η ευρωπαϊκή ταυτότητα των πολιτών της. Μια ευρωπαϊκή ταυτότητα θεμελιωμένη πάνω στην αρχή της ετερότητας, στο σεβασμό της μοναδικότητας κάθε πολιτισμού και στην εκτίμηση και την ανεκτικότητα του διαφορετικού. Συνεπώς, αυτό που οφείλει να πράξει η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι η ανάπτυξη μιας πολιτικής πολιτισμού με σκοπό την ανάδυση και τη συγκρότηση μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας διαμέσου της προαγωγής, της προώθησης και της εξαγωγής της ιδιαιτερότητας και της διαφορετικότητας κάθε λαού.

Πως όμως βρέθηκε η Ευρώπη σε θέση να ξεπεράσει τον μέχρι πρότινος ισχυρό ευρωπαϊκό δυισμό; Οι πρώτες κινήσεις για την ένωση της Ευρώπης γεννήθηκαν με το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν οι χώρες της γηραιάς ηπείρου βρέθηκαν μπροστά στη διπλή ανάγκη να οικοδομήσουν ό,τι είχε καταστραφεί και να αναζωογονήσουν την εθνική οικονομική τους ζωή. Η ουσιαστική οικονομική βοήθεια των ΗΠΑ (σχέδιο Μάρσαλ) κατέστησε αναγκαία τη δημιουργία Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ), δηλαδή ενός οργάνου μελέτης, το οποίο θα ήταν σε θέση να επεξεργαστεί ένα υπερεθνικό σχέδιο οικονομικής ανέγερσης της Ευρώπης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, της κατάρρευσης του ευρωπαϊοκεντρικού συστήματος της οικονομίας της αγοράς, δημιουργήθηκε η πρώτη κίνηση ιδεών υπέρ μιας ευρωπαϊκής ενότητας. Η Ευρώπη βρισκόταν πλέον αντιμέτωπη με ένα νέο γεωπολιτικό περιβάλλον στο οποίο ήταν επείγουσα η προσαρμογή και η επιβίωση. Η μονομερής δραστηριοποίηση κάθε κράτους ξεχωριστά παρουσιαζόταν ατελέσφορη. Οι μεταβολές που παρουσιάζονται στο εσωτερικό των κοινωνιών της νεοτερικότητας, μεταβολές που άπτονται της δομής και εσωτερικής οργάνωσης κάθε κράτους, δηλαδή των θεμελίων τους, επηρεάζοντας κατ' επέκταση και άλλες παραμέτρους, όπως τα ταυτοτικά τους υπόβαθρο, το εργασιακό τους περιβάλλον και κυρίως το θέμα της πολιτειότητας.

Βρισκόμαστε μπροστά σε μια κατάσταση ανάλογη αυτής που κλήθηκε να αντιμετωπίσει το νεοσχηματιζόμενο έθνος-κράτος. Η συγκρότηση συλλογικών ταυτοτήτων και πιο συγκεκριμένα αυτών που κοινότοπα αποκαλούμε «εθνικές», υπήρξε η κυριότερη διάσταση του φαινομένου των ομαδοποιήσεων στο σύγχρονο πλαίσιο των εθνών-κρατών. Η νέα αυτή «κοινότητα» ανθρώπων αντικατέστησε τις παλαιότερες ταυτότητες που είχαν

διαμορφωθεί στο παραδοσιακό πλαίσιο των τοπικών κοινωνιών και είχαν ως άξονες αναφοράς τους τη θρησκεία και την ιδεολογία της συγγένειας. Με τη διεύρυνση των τοπικών αγορών, και τη σύσταση ενός εθνικού πλαισίου οικονομικής και πολιτειακής οργάνωσης, προέκυψε η σύγχρονη εθνική ιδεολογία ως λειτουργικό υποκατάστατο του παλαιότερου τρόπου οριοθέτησης της συλλογικής ταυτότητας των ανθρώπων. Η ύπαρξη και η σημασία των εθνικών ιδεολογιών ως παράγοντα καθορισμού της συλλογικής στάσης και δράσης τόσο των πολιτών όσο και των κρατών στη μοντέρνα εποχή αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός.

Η διεύρυνση των αγορών πέρα από τα εθνικά τους όρια, ή αλλιώς, η διεθνοποίηση του κεφαλαίου, δημιούργησε την ανάγκη σύστασης υπερεθνικών πολιτειακών δομών σε μια προσπάθεια ρύθμισης του νέου πλαισίου οικονομικής δραστηριότητας. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί το σημαντικότερο παράδειγμα μιας τέτοιας εν δυνάμει εξέλιξης. Παρατηρώντας κανείς την αργή αλλά σταθερή πορεία πολιτικής ενοποίησης της Ευρώπης, μπορεί να δει την επανάληψη της παλαιότερης διεργασίας συγκρότησης των εθνών-κρατών, σε μια διευρυμένη όμως τώρα γεωγραφική κλίμακα. Με αυτά τα δεδομένα, προβάλλει πλέον ως νομοτελειακή εξέλιξη η διαδικασία διαμόρφωσης μιας συλλογικής ευρωπαϊκής ταυτότητας, η οποία θα ενισχύσει την ιδεολογική συνοχή αυτού που πολλοί ήδη αποκαλούν «ευρωπαϊκή κοινωνία» και θα νομιμοποιήσει τις νέες δομές εξουσίας.

Προσπαθώντας να συνοψίσουμε τα παραπάνω, πρέπει να αναφέρουμε πως ανεξαρτήτως του ποιο θεώρηση περί παγκοσμιοποίησης υιοθετούμε και σε ποια διάσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης εστιάζουμε την προσοχή μας, είναι το σύνολο των προαναφερθέντων χαρακτηριστικών για κάθε έννοια

εκείνο που διαμορφώνει την πλήρη περιγραφή τους. Κι έτσι θα εννοούμε τους όρους αυτούς κάθε φορά που τους χρησιμοποιούμε για την ανάλυσή μας.

Εννοιολογική προσέγγιση των δύο εννοιών

Αφού επιχειρήσαμε να διαγράψουμε εν γένει το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθεί η εργασία και αναφέραμε τα βασικά σημεία σχετικά με τη χωροχρονική εμφάνιση των δύο εννοιών που το διαμορφώνουν, θα εστιάσουμε στο πως έθνος-κράτος και πολιτικό κόμμα νοηματοδοτούνται καθώς και στην εξέλιξή τους στην ευρωπαϊκή ήπειρο, φτάνοντας μέχρι τη σημερινή αμφιλεγόμενη σημαντικότητα και λειτουργικότητα.

A) Έθνος-κράτος

α) Ορισμοί

Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες για το κράτος σπουδαιότερες από τις οποίες είναι:

1. Η «καθαρή» θεωρία του Κέλσεν⁹ (η θεωρία του νομικού θετικισμού), που υποστηρίζει ότι το κράτος ταυτίζεται με το δίκαιο: από τη φύση του είναι μια εξαναγκαστική τάξη, ένα σύστημα νομικών κανόνων που ισχύουν σε ορισμένο λαό.
2. Η «θετική» θεωρία σύμφωνα με την οποία το κράτος είναι απλό πραγματικό γεγονός που συνιστάται στην διαφοροποίηση κυβερνώντων και κυβερνωμένων, δηλ. προσώπων τα οποία εξουσιάζουν και άλλων τα οποία εξουσιάζονται.
3. Η «κοινωνιολογική» θεωρία του Κούμπλοβιτς σύμφωνα με την οποία το κράτος είναι ένα σύνολο θεσμών που αποβλέπουν στην κυριαρχία μιας τάξης πάνω στις άλλες.

⁹ Βλ. Kelsen, Hans, 1881-1973, *General theory of law and state*, Cambridge : Harvard University Press, 1945

4. Η «μαρξιστική» θεωρία σύμφωνα με την οποία το κράτος είναι η αποφασιστική πολιτική οργάνωση της κυρίαρχης τάξης ενός κοινωνικο-οικονομικού συστήματος, που έχει για σκοπό τη διασφάλιση των συμφερόντων της.
5. Η οργανική θεωρία ή η θεωρία της νομικής προσωπικότητας (που είναι και η κρατούσα θεωρία τόσο στα περισσότερα σύγχρονα κράτη όσο και στην Ελλάδα), σύμφωνα με την οποία κράτος είναι λαός εγκατεστημένος σε ορισμένο εδαφικό χώρο (χώρα) που είναι οργανωμένος σε νομικό πρόσωπο και που ασκεί πρωτογενή εξουσία

Κοινό στοιχείο όλων των ανωτέρω ορισμών δεν είναι άλλο από την ύπαρξη μιας ομάδας, η οποία κατέχει την εξουσία και ορίζει ένα άλλο σύνολο ατόμων. Σε άλλες θεωρίες δίνεται έμφαση στον εξουσιαστικό της χαρακτήρα, ενώ σε άλλες στο ρυθμιστικό της ρόλο. Στην ουσία πρόκειται για αυτό που αναφέραμε επιγραμματικά στον πρόλογο, ότι δηλαδή η έννοια του έθνους βοήθησε τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες να μεταβούν στον ανθρωποκεντρισμό, και στη συνέχεια ταυτίστηκε με το κράτος προκειμένου να αποκτήσει υπόσταση. Ενώ από την άλλη, το κράτος χρησιμοποίησε την έννοια του έθνους προκειμένου να υλοποιήσει τις επιθυμίες και τις ανάγκες του έθνους, προασπίζοντας και διατηρώντας το στην ιστορία. Έτσι λοιπόν το κράτος καθίσταται ο αποκλειστικός κάτοχος εξουσίας, ενώ το έθνος συγκροτεί πολιτικά την έννοια της εθνικής ταυτότητας.

«Η διαμόρφωση της έννοιας της εθνικής κυριαρχίας ήταν καταλυτική καθώς υποδηλώνει ότι κάποιος μπορεί να διεκδικήσει τη νόμιμη άσκηση πολιτικής εξουσίας σε μία συγκεκριμένη επικράτεια»¹⁰. Και στο σημείο αυτό

¹⁰ Βλ. Βλ. *παγκοσμιοποίηση, αντι-παγκοσμιοποίηση*, σελ. 31.

είναι που προκύπτει η έννοια του πολιτικού κόμματος. Το κράτος να μεν αποτελεί το μοναδικό κάτοχο της εξουσίας, αλλά το θέμα που πλέον προκύπτει είναι το ποιος θα ελέγχει- ή καλύτερα κατέχει;- το κράτος κι ως εκ τούτου θα ασκεί την εξουσία. Κι αυτός δεν είναι άλλος από το πολιτικό κόμμα.

β) Πορεία έθνους-κράτους στην παγκοσμιοποιημένη και ενοποιημένη Ευρώπη

Ξεκινώντας και αναφερόμενοι στην ιστορία της Ευρώπης, σημειώνεται πως μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο εφόσον είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν οι ευρωπαϊκοί λαοί ως μια ενότητα. Τέτοια ενότητα εμφανίσε ιστορικά η ευρωπαϊκή ήπειρος με διάφορες μορφές, για παράδειγμα με την ομοιομορφία της πολιτικοκοινωνικής οργάνωσης, την υπαγωγή της στην ίδια πολιτική ή θρησκευτική εξουσία, την ομοιομορφία ηθών, νομικών θεσμών κ.ά. Η κληρονομιά, την οποία ο ελληνικός πολιτισμός κληροδότησε στη Ρώμη και από εκεί στην Ευρώπη, περιλαμβάνει και ορισμένους σπουδαίους πολιτικούς θεσμούς. Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Ο ελληνισμός και η ελληνική ταυτότητα διαμορφώθηκαν και ζυμώθηκαν μέσα στο πολιτειακό μόρφωμα της πόλης-κράτους. Η πόλη είναι εκείνη που συγκροτεί το κράτος, είναι εκείνη που αποτελεί τον πολιτικό του πυρήνα, γύρω από τον οποίο διαμορφώνεται η κοινωνία. Έτσι, κατανοείται πως δε μιλούμε για μία κοινωνία για ένα κράτος, αλλά για πολλές αυτόνομες πολιτειακά κοινωνίες, θεμελιώδες χαρακτηριστικό των οποίων αποτελεί η ελευθερία, με όρους ανθρωποκεντρικούς. Επομένως, δίκαια μπορεί να

σημειωθεί η πολιτική συγκρότηση του ελληνισμού ως έθνος κοσμοσύστημα¹¹, με αρχή την κοινωνία μικρής κλίμακας της πόλης στηριζόμενη σε ανθρωποκεντρικές βάσεις.

Έτσι λοιπόν, παράλληλα με τη δεσποτεία εμφανίζεται και οργανώνεται για πρώτη φορά ένα ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα, και μάλιστα γύρω από μια και μόνο εθνική οντότητα, την ελληνική. Σε αυτήν ενσωματώθηκαν και άλλες οντότητες, οι οποίες δεν αλλοίωσαν καθόλου την ουσία και το χαρακτήρα του κοσμοσυστήματος. Δε θα ήταν, επομένως, υπερβολή ή ιστορικό λάθος να χαρακτηρίσουμε το ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα μικρής κλίμακας ως ελληνικό.

Το ελληνικό ή ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα μικρής κλίμακας θα μετεξελιχθεί στο τέλος και θα μεταλλαχθεί στο νεότερο ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα μεγάλης κλίμακας. Κατά τούτο, μπορούμε να δεχθούμε ότι το ελληνικό κοσμοσύστημα έχει ανάλογό του στο νεότερο ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα και όχι φυσικά σε μια από τις συστατικές του κοινωνίες, δηλαδή το έθνος-κράτος¹². Για να μιλάμε για έθνος απαιτείται κατ' ελάχιστο ατομική ελευθερία¹³. Για να μπορέσει το άτομο να συλλογιστεί τα περι

¹¹ Αποκαλούμε κοσμοσύστημα ένα ολοκληρωμένο συνεκτικά και λειτουργικά σύνολο κοινωνιών, με κοινές ορίζουσες και θεμέλια.

¹² Βλ. Κοντογιώργης, *Το ελληνικό κοσμοσύστημα, τόμος Α, Η κρατοκεντρική περίοδος της πόλης*.

¹³ Οι δύο παροχές που το σύγχρονο κράτος καυχείται ότι προσφέρει στους πολίτες είναι έννοιες αντίθετες, αλληλοαναιρούμενες και είναι αδύνατο να συνυπάρχουν. Η μία, η ελευθερία, αποτελεί δομικό στοιχείο του ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος. Το άτομο έχει τη δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού του, τόσο κοινωνικού όσο και πολιτικού, αυτονομία πράξεων και ενεργειών. Από την άλλη, ο όρος δικαίωμα φανερώνει πως δεν είμαστε ελεύθεροι να πράττουμε καθ' ιδίαν βούληση, αλλά κάποιος, και στη συγκεκριμένη περίπτωση το κυρίαρχο κράτος, μας παρέχει τη δυνατότητα να το πράξουμε. Δηλαδή, το δικαίωμα στην ουσία αποτελεί παραχώρηση της στερούμενης ελευθερίας, κατάσταση η οποία δε διαφέρει και πολύ από το δεσποτισμό από τον οποίο τύποις βγήκαν οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες και όπως φαίνεται όχι καθ' ολοκληρίαν.

κοινωνικής του υπόστασης και θέσης απέναντι στον «άλλον» πρέπει να ζει σε μια κοινωνία συγκροτημένη με όρους ελευθερίας. Και κάτι τέτοιο γίνεται πραγματικότητα μόνο μέσα στο πλαίσιο του ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος. Τα ανωτέρω αντικρούουν την άποψη των οπαδών της νεοτερικότητας, οι οποίοι είναι υπερασπιστές της θεώρησης πως το κράτος προϋπήρχε του έθνους, δηλαδή της άποψης πως το έθνος αποτελεί μεταγενέστερο προϊόν του κράτους, βασιζόμενοι στο γεγονός ότι έπεται χρονολογικά, σε όλα τα κράτη της ευρωπαϊκής ηπείρου. Το γεγονός όμως ότι επιχειρείται να αποδοθεί υπόσταση στο έθνος μέσα από το κράτος, δεν αποδεικνύει τίποτε άλλο παρά την αδυναμία του τελευταίου να δημιουργήσει μια αυτόνομη, ανθρωποκεντρικά οργανωμένη κοινωνία καθώς και την έλλειψη δυνατοτήτων να ξεπεράσει οποιοδήποτε άλλο είδος πολιτειακής οργάνωσης. Μέσα λοιπόν σε αυτό το πλαίσιο, η ιδιότητα του πολίτη, έννοια η οποία πρωτοεμφανίστηκε στις δυτικές χώρες της Ευρώπης κατά το στάδιο εξόδου τους από το δεσποτισμό, γύρω στο 19^ο αιώνα, και αποτελεί εξέχον στοιχείο του σύγχρονου έθνους-κράτους, αποτελεί τον πυρήνα πολλών συζητήσεων.

Αναλυτικότερα, πολύ σημαντική ήταν η συμβολή του ρόλου του έθνους κατά την περίοδο μετάβασης των δυτικοευρωπαϊκών χωρών από το δεσποτισμό στον ανθρωποκεντρισμό. Η έννοια αυτή ήταν απαραίτητη για να αντιταχθεί η κοινωνία στην αποκλειστική δύναμη του μονάρχη. Χρησιμοποιήθηκε εν τη απουσία μιας κοινωνίας των πολιτών πολιτικά ενεργούς και παρούσας και ταυτίστηκε με το κράτος, προκειμένου να αποκτήσει υπόσταση. Κι από την άλλη το κράτος ήταν εκείνο που βρισκόταν σε θέση να πραγματοποιήσει τις προσδοκίες και τις επιθυμίες του έθνους, να το υπερασπιστεί και να το διατηρήσει ως έννοια στην ιστορία. Έτσι, έθνος και

κράτος έγιναν έννοιες αλληλένδετες, οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Το μεν έθνος έγινε η μοναδική εθνική ταυτότητα συγκροτημένη πολιτικά, το δε κράτος ο μοναδικός κάτοχος της εξουσίας. Έτσι λοιπόν, σήμερα η έννοια του έθνους αποτελεί ταυτολογία του κράτους, γεγονός που υπονοεί την αφομοιωτική λειτουργία του κράτους- έθνους στις διαφορές. Η ταύτιση του κράτους με την πολιτική εξουσία είναι εσφαλμένη, καθώς συγχέονται οι έννοιες επικράτεια, πολιτικό σύστημα, πολιτική. Η ταύτιση αυτή φανερώνει έντονα πως είναι αδύνατον το άτομο να θεωρηθεί ελεύθερο.

Σ' αυτό όμως το πλαίσιο του έθνους-κράτους, η σύγχρονη έννοια του πολίτη παράγει μεν μια κάποια μορφή δεσμού, χωρίς όμως να είναι καθ' όλα δεσμευτική. Το να είναι κάποιος πολίτης δεν αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα ούτε ειδοποιό στοιχείο της ανθρώπινης ιδιότητας. Δηλώνει απλά μια ένταξη σε ένα σύνολο και δεν αποτελεί τη βάση της ταυτότητάς του. Θεμελιώδες κριτήριο αναγνώρισης της ιδιότητας του πολίτη είναι η ένταξη σε ορισμένο έθνος. Πρόκειται δηλαδή για την εξίσωση του πολίτη με την εθνικότητα. Το μέλος του έθνους ταυτίζεται με τον πολίτη. Σήμερα όμως, το ζήτημα της πολιτικής έκφρασης της ταυτότητας δεν περιορίζεται πλέον στα κλειστά όρια του πολιτικά κυρίαρχου κράτους, αλλά διευρύνεται, με σημείο εστίασης τις διεργασίες που πραγματοποιούνται στο περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Πολύς λόγος γίνεται σήμερα για το αν η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει αυτό το πολιτικό μόρφωμα, αν ναι σε ποιο βαθμό κι αν όχι γιατί συμβαίνει κάτι τέτοιο. Από όσα αναφέρθηκαν μέχρι τώρα, λίγο πολύ κατανοούμε και τις απόψεις που επικρατούν γύρω από το θέμα. Οι οπαδοί της παγκοσμιοποίησης προσπαθούν να αναδείξουν μια νέα πολιτική πραγματικότητα και μια νέα μορφή διακυβέρνησης του κόσμου, παρουσιάζοντας την μέχρι πρότινος

επικρατούσα κατάσταση ως ξεπερασμένη από τις ίδιες τις συνθήκες που εμφανίζονται, δικαιολογώντας και κατά ένα τρόπο τη θέση τους υπέρ της παγκοσμιοποίησης. Ενώ από την άλλη πλευρά, οι σκεπτικιστές (απέναντι στο θέμα της παγκοσμιοποίησης) μιλούν για διατήρηση της δύναμης και της σημασίας του έθνους-κράτους στο νέο πολιτικό περιβάλλον που διαμορφώνει η παγκοσμιοποίηση.

Τι είναι όμως αυτό που έχει αλλάξει σήμερα και προκαλεί μεγάλες διαμάχες, γύρω από το ζήτημα του έθνους-κράτους αλλά και των πολιτικών κομμάτων κατά συνέπεια όπως θα δούμε και στην ανάλυση που ακολουθεί εξαρτάται από το αν κάποιος είναι υπέρμαχος ή όχι της παγκοσμιοποίησης.

ι) Η κυριαρχία του σύγχρονου έθνους- κράτους

Με αφετηρία τις γενικές τοποθετήσεις των σκεπτικιστών απέναντι στο ζήτημα της παγκοσμιοποίησης, ξεκινάμε από τη θέση πως βρισκόμαστε σε μια περίοδο αμερικανοποίησης και δυτικού ιμπεριαλισμού, κατά την οποία γίνονται προσπάθειες να ομογενοποιηθούν τα κράτη και να σχηματίσουν μία ενιαία κοινωνία υπό την ηγεσία του αγγλο-αμερικανικού καπιταλισμού. Τροχοπέδη στη διαδικασία αυτή αποτελεί το έθνος- κράτος, το οποίο, προσαρμοσμένο στα νέα δεδομένα που είναι κοινώς αποδεκτό ότι υπάρχουν στη σύγχρονη κοινωνία, διατηρεί τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του και παραμένει ισχυρό κατά τη διαμόρφωση πολιτικής. Δεν αρνούνται πως έχουν σημειωθεί αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης του κράτους, αλλά θεωρούν πως οι αλλαγές αυτές κάθε άλλο παρά έχουν βλάψει τη σημαντικότητά του. Μάλιστα, ισχυρίζονται πως αν θέλουμε να μιλάμε για μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, πρέπει να μιλάμε και για ενεργά έθνη- κράτη, κι όχι για έθνη-κράτη «θεατές» της πολιτικής.

Για τους σκεπτικιστές υπάρχουν πολλοί λόγοι για να χαρακτηρίσουν τον 21^ο αιώνα ως την εποχή ακμής του σύγχρονου κράτους. Σημείο εκκίνησης της θέσης τους είναι πως τα κράτη ήταν και παραμένουν οι κύριοι φορείς πολιτικής, εγχώριας αλλά και παγκόσμιας. Δεν αρνούνται το γεγονός πως μπορεί να υπάρχουν κι άλλοι φορείς που να επηρεάζουν τη διεθνή πολιτική σε διάφορα επίπεδα, οικονομικό, πολιτισμικό, κ.ά, αλλά κινούνται στο πλαίσιο που έχουν διαμορφώσει και στο οποίο κυριαρχούν τα έθνη-κράτη. Ξεκινώντας λοιπόν από εκεί αναπτύσσουν τρία βασικά επιχειρήματα, με τα οποία δικαιολογούν τις θέσεις τους υπέρ ενός δυνατού πολιτικού μορφώματος, ενός δυνατού έθνους-κράτους.

Εν πρώτοις, εστιάζονται στο ζήτημα της στρατιωτικής ισχύος, την οποία κατέχει μονοπωλιακά το κράτος. Μπορεί σήμερα η χρήση της να δείχνει ως μια λύση λιγότερο επιτυχή και όλο και λιγότερο εφαρμόσιμη, αλλά αυτό δε σημαίνει πως χάνεται και η σημασία της. Μέχρι και το τέλος του Ψυχρού πολέμου, τα ισχυρότερα κράτη είχαν και τη δυνατότητα επιβολής τους στα υπόλοιπα μέσω της στρατιωτικής τους δύναμης. Ο νόμος του ισχυρότερου, κι εδώ εννοούμε στρατιωτικά, ίσχυε τότε περισσότερο από κάθε άλλη φορά στη ιστορία του σύγχρονου έθνους- κράτος. Κι αν και πολλοί θα ισχυρίζονταν πως η περίοδος αυτή έχει περάσει ανεπιστρεπτί, οι ενάντιοι της παγκοσμιοποίησης θεωρούν πως η στρατιωτική ισχύς παραμένει ένα από τα σημαντικότερα «όπλα» στα χέρια των κρατών.

Η κατοχή στρατιωτικής ισχύος, αλλά όχι η χρησιμοποίησή της, συμβάλλει σημαντικά στη διατήρηση της ειρήνης στον κόσμο σήμερα, και στο παιχνίδι αυτό το πρώτο ρόλο και λόγο έχουν τα κράτη. Χαρακτηριστικά ο

Waltz¹⁴ αναφέρει πως η κατοχή της ισχύος δεν πρέπει να ταυτίζεται με τη χρήση βίας. Ναι μεν η χρησιμότητα της στρατιωτικής ισχύος είναι σημαντική καθώς εκείνη διατηρεί μια τάξη, αλλά αυτό δε συνεπάγεται και χρήση βίας. Επομένως, έχοντας τα κράτη το προνόμιο να είναι οι αποκλειστικοί κάτοχοι στρατιωτικής ισχύος και να τη διαχειρίζονται με τον τρόπο που θεωρείται φρονιμότερος κατ' αυτά, παραμένουν και οι απόλυτοι χορηγοί ασφάλειας. Δεν μπορεί να νοηθεί ούτε υπερεθνική ούτε παγκόσμια ασφάλεια, αν δεν υπάρχει στη βάση της η έννοια της ασφάλειας του κάθε έθνους-κράτους ξεχωριστά.

Κι εκεί βασίζουν ένα ακόμη επιχειρήμα τους που επιβεβαιώνει τη διαχρονικότητα του έθνους-κράτους. Κι αυτό είναι η απροθυμία των κρατών να υποβάλουν τις μεταξύ τους διαφωνίες υπό τη διαιτησία μιας ανώτερης αρχής, ενός διεθνούς δικαστηρίου, ή κάποιου άλλου διεθνούς οργανισμού. Και στην καρδιά της γενικής αυτής άρνησης βρίσκεται η προστασία του δικαιώματος των κρατών να κηρύξουν πόλεμο¹⁵.

Το επόμενο στοιχείο στο οποίο οι υποστηρικτές του έθνους-κράτους βασίζουν την άποψή τους αποτελεί ο εθνικισμός. Κατ' αυτούς λοιπόν, τα κράτη συνεχίζουν να αποτελούν το κέντρο της δημιουργίας ταυτοτήτων. Δεν έχει σταματήσει ο πολλαπλασιασμός των κρατών (βλ. Γιουγκοσλαβία, κ.ά.) κι επομένως ο πολλαπλασιασμός των εθνικών ταυτοτήτων. Το άτομο έχει την ανάγκη να νιώθει ότι αποτελεί μέλος μιας κοινότητας, κι αυτό μπορεί να του το προσφέρει μονάχα το κράτος. «Ο εθνικισμός μαζί με τις πρόσφατα εμφανισθείσες μορφές εθνικής ταυτότητας είναι μια πολύ ισχυρή ένδειξη ότι ακόμη κι αν το κράτος καταστεί λειτουργικά περιττό, πολιτιστικά και ψυχολογικά εξακολουθεί να έχει τεράστια σημασία για την οικοδόμηση της

¹⁴ Βλ. Waltz, *Theory of international politics*.

¹⁵ Βλ. *Political theory today*, κεφ. 8.

πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης της ανθρωπότητας»¹⁶. Ως εκ τούτου, η σημαντικότητα των κρατών κατά τη διαμόρφωση ταυτοτήτων κάθε άλλο παρά αποδυναμώνεται. Ο εθνικισμός και το εθνικό στοιχείο αποτελούν τη θεμέλια λίθο κατά τη διαμόρφωση πολιτικής. Το εθνικό δε φαντάζει μηδαμινό μπροστά στη δημιουργία υπερεθνικών συλλογικοτήτων. Το αντίθετο μάλιστα, αφού στην ουσία αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία οικοδομούνται αυτές οι ταυτότητες. Η ύπαρξη του υπερ- εθνικού προϋποθέτει την ύπαρξη του εθνικού.

Τα κράτη επομένως δίνουν μεγάλη βαρύτητα στο εθνικό τους στοιχείο. Το στοιχείο αυτό πέραν του να διαμορφώνει ταυτότητες, προσδιορίζει συνάματα εθνικά τους συμφέροντα και τους εθνικούς τους στόχους. Ακόμη και στους τομείς της επικοινωνίας και της πληροφόρησης, η παγκοσμιοποίηση ενισχύει τη σημασία της ταυτότητας και της διαφοράς, υποκινώντας περαιτέρω την «εθνικοποίηση» των πολιτικών.

Οι συλλογικότητες που προαναφέραμε προκύπτουν από τη δημιουργία διεθνών θεσμών. Μέσα λοιπόν από τους θεσμούς αυτούς τα κράτη ενισχύουν και προβιβάζουν τα εθνικά τους συμφέροντα. Οι διεθνείς συνεργασίες δε συνεπάγονται εξασθένιση της έννοιας και του περιεχομένου του έθνους-κράτους. Το αντίθετο μάλιστα. Μέσα από τις συνεργασίες αυτές, τα κράτη καταφέρνουν να επιτύχουν καλύτερες συνθήκες για την υλοποίηση των εθνικών τους στόχων, απ' ό,τι θα επιτύγχαναν μέσω της μονομερούς δράσης.

Συγκεκριμένα, στον τομέα της οικονομίας, οι εθνικές κυβερνήσεις συνεχίζουν να διατηρούν κεντρική θέση στη διακυβέρνηση της παγκόσμιας οικονομίας, έχοντας μόνον αυτές την πολιτική δικαιοδοσία στη ρύθμιση των

¹⁶Βλ. *Η νεωτερικότητα σήμερα*, σελ. 143.

οικονομικών δραστηριοτήτων, καθώς επίσης αποτελούν και τους βασικούς φορείς διεθνούς οικονομικού συντονισμού και ρύθμισης. Στο πλαίσιο αυτό, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο διεθνής συντονισμός των τιμών του συναλλάγματος, που αυξάνει την αυτονομία των κρατών, εξασφαλίζοντάς τους μεγαλύτερη ασφάλεια και κέρδη από κάθε προσπάθειά τους να δράσουν μονομερώς¹⁷.

Βασιζόμενοι στα τρία αυτά επιχειρήματα, οι σκεπτικιστές θεωρούν πως με την παγκοσμιοποίηση να μεν δημιουργείται ένας διαφορετικός τρόπος οργάνωσης και άσκησης πολιτικής, αυτό όμως δε συνεπάγεται και υπονόμηση του κράτους. Η συλλογική δράση είναι εκείνη που θωρακίζει τα κράτη απέναντι στις ιδιαιτερότητες και τις νέες μορφές παγκόσμιων δυνάμεων, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να αυξάνουν παρά να μειώνουν την αυτονομία τους. Την άποψή τους ενισχύει και η «ρεαλιστική σχολή» των διεθνών σχέσεων, σύμφωνα με την οποία, στο πλαίσιο του παγκόσμιου συστήματος κρατών, τα κράτη νοούνται ενιαίοι και ορθολογικοί δρώντες, πρωταγωνιστές των διεθνών σχέσεων, κύριο στόχο των οποίων αποτελεί η προώθηση και προστασία των εθνικών του συμφερόντων¹⁸. Ως εκ τούτου, ταυτίζονται με την θέση των ρεαλιστών, οι οποίοι αντιλαμβάνονται το κράτος ως «όχημα για τη διασφάλιση της εθνικής και διεθνούς τάξης, μέσω της άσκησης της εθνικής εξουσίας»¹⁹.

Βασιζόμενοι στο κοινό χαρακτηριστικό όλων των κρατών, την άσκηση εξουσίας, αναφέρουν πως μπορεί να έχουν μειωθεί τα πεδία στα οποία ασκούν εξουσία, αλλά αυτά δε αναιρεί την ικανότητά τους να χαράσσουν

¹⁷ Βλ. *Η νεωτερικότητα σήμερα*, σελ. 143.

¹⁸ Βλ. *Η διεθνής κοινωνία και οι θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μια κριτική περιδιάβαση*, σελ. 74-75.

¹⁹ Βλ. *παγκοσμιοποίηση, αντι-παγκοσμιοποίηση*, σελ. 37.

πολιτικές ελέγχου της διακυβέρνησής τους εντός αλλά και εκτός συνόρων. Προσθέτουν πως η παγκοσμιοποιημένος κόσμος στον οποίο βρισκόμαστε δεν παραγκωνίζει τα κράτη. Η εξουσία διαχέεται και εναλλάσσεται σε διαφορετικές κατευθύνσεις, αλλά τα κράτη έχουν πολύ σημαντικούς ρόλους να παίξουν. Εξάλλου έχουν και στο παρελθόν αντιμετωπίσει ανάλογες προκλήσεις και ίσως μεγαλύτερες της παγκοσμιοποίησης, των εθνικών οικονομιών και των νέων μορφών συλλογικότητας.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε και τη θέση των Hirst και Thompson²⁰, η οποία θα μπορούσαμε να πούμε πως εντάσσεται στην άποψη που σχηματίζουν οι σκεπτικιστές για την παγκοσμιοποίηση και για τη διατήρηση, αν όχι ενδυνάμωση ίσως από τους πιο φανατικούς, της ισχύος του έθνους-κράτους. Διατυπώνουν λοιπόν την άποψη πως ο συνδυασμός πολιτικών και πρακτικών των κρατών τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και σε εθνικό είναι εκείνος που θα κρατήσει ενωμένο το σύστημα διακυβέρνησης στη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης. Χωρίς τέτοιες πολιτικές που θα καλύπτουν τα κενά που δημιουργούνται κατά τη διάχυση του εθνικού στο διεθνές και του τοπικού στο παγκόσμιο, ζωτικές ικανότητες ελέγχου των κρατών θα είχαν χαθεί.

Προσπαθώντας να δώσουμε μια ερμηνεία στη θέση αυτή, κατανοούμε πως ναι μεν αποδέχονται τις αλλαγές που προκαλεί η παγκοσμιοποίηση στο μάρφωμα του έθνους- κράτος, αλλά θεωρούν πως τα κράτη μπορούν να προσαρμοστούν και μάλιστα να εκμεταλλευτούν τις μεταβολές που προκύπτουν, έτσι ώστε να ισχυροποιήσουν τη θέση τους στην παγκοσμιοποιημένο τρόπο άσκησης πολιτικής.

²⁰ Βλ. Paul Hirst & Grahame Thompson, *Η παγκοσμιοποίηση σε αμφισβήτηση*.

ii) Η κατάρρευση του οικοδομήματος του έθνους-κράτους

Παρατηρώντας τη θέση των Hirst και Thompson από διαφορετική οπτική γωνία και ερμηνεύοντας τις αλλαγές λίγο διαφορετικά, προκύπτει η θεωρία των οπαδών του μεταμορφωτισμού²¹, η οποία πλησιάζει περισσότερο στις απόψεις που διαμορφώνουν οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης για το μόρφωμα του έθνους-κράτους. Σύμφωνα λοιπόν με τη θεωρία αυτή, η παγκοσμιοποίηση θέτει σε νέες βάσεις την ισχύ, τις λειτουργίες αλλά και την εξουσία των εθνικών κυβερνήσεων. Δίχως να αρνείται το γεγονός πως είναι μεγάλος ακόμη ο αριθμός των κρατών που διατηρούν το υπέρτατο νομικό δικαίωμα για αποτελεσματική κυριαρχία εντός των εδαφικών τους συνόρων, πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα. Συγκεκριμένα, οι οπαδοί του μεταμορφωτισμού υποστηρίζουν πως το δικαίωμα τους αυτό θα πρέπει να κατανοείται σε σχέση με τις διευρυμένες αρμοδιότητες θεσμών διεθνούς διακυβέρνησης, καθώς και με τις δεσμεύσεις που προκύπτουν από το διεθνές δίκαιο.

Υπό τις συνθήκες αυτές, η θεώρηση του έθνους-κράτους ως μια αυτοδιοικούμενη και αυτόνομη μονάδα φαίνεται να μην ανταποκρίνεται στη σύγχρονη πραγματικότητα. Ο κόσμος έχει μπει σε τροχιά διακρατικής και υπερεθνικής οργάνωσης και ο θεσμός της εδαφικά καθορισμένης κυριαρχικής εξουσίας φαντάζει μάλλον ξεπερασμένος και ανίκανος να ανταποκριθεί στα νέα δεδομένα.

Στην ουσία, οι οπαδοί της παγκοσμιοποίησης χρησιμοποιούν τα ίδια επιχειρήματα με τους υποστηρικτές του έθνους-κράτους αλλά αντιστραμμένα, και μιλούν για διάλυση του έθνους-κράτους, εστιαζόμενοι στις βασικές όψεις

²¹ Βλ. *Παγκοσμιοποίηση, αντι-παγκοσμιοποίηση*, κεφ. 9.

του σύγχρονου έθνους-κράτους, τις οποίες η παγκοσμιοποίηση έρχεται να απειλήσει.

Σύμφωνα όμως με τους οπαδούς της παγκοσμιοποίησης, τα κράτη δεν ήταν ποτέ απόλυτα κυρίαρχα, καθώς η κυριαρχία κάθε κράτος εξαρτιόταν από την αναγνώρισή του σε διακρατικό επίπεδο από τα υπόλοιπα και γιατί ποτέ δεν είχαν τον απόλυτο έλεγχο σε ότι συνέβαινε διακρατικά, ούτε ήταν ανεξάρτητα από εξωτερικές πιέσεις. Επομένως το να γίνεται λόγος για αυτονομία ίσως και να μην είναι βάσιμο. Γι' αυτό και κάνουν ένα εννοιολογικό διαχωρισμό ανάμεσα στην άσκηση εξουσίας από μια νόμιμη ανώτατη αρχή σε συγκεκριμένη εδαφική επικράτεια και στην αυτονομία. Διαχωρίζουν το «εύρος» και τα «πεδία» τα οποία μπορεί να ασκηθεί η κρατική αυτονομία, δηλαδή διαχωρίζουν την ένταση των περιορισμών στην κρατική δράση από τα πεδία στα οποία εφαρμόζονται τέτοιοι περιορισμοί. Με αυτό, αποδέχονται τη σημασία του έθνους-κράτους σήμερα, όταν μιλάμε για άσκηση εξουσίας σε συγκεκριμένη εδαφική επικράτεια, αλλά απαξιώνουν τη σημαντικότητα του όταν κάνουν λόγο για αυτονομία.

Η παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα στην εσωτερική και εξωτερική σφαίρα δραστηριοτήτων ενός κράτους δεν ισχύει πλέον. Στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, οι υπερεθνικές δραστηριότητες και οι διακρατικές συνεργασίες ολοένα και αυξάνονται. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι εσωτερικές υποθέσεις ενός κράτους να μπερδεύονται και να συνδέονται με τις εξωτερικές του. Το γεγονός αυτό στην ουσία μειώνει την αυτονομία του κράτους στην άσκηση εξουσίας και ελέγχου ακόμη και εντός των συνόρων του. Του αφαιρείται το δικαίωμα να διαμορφώνει αποκλειστικά αυτό την πολιτική στο

εσωτερικό του. Την κατάσταση αυτή έχει περιγράψει επιτυχώς ο Rosenau²² ως «διεύρυνση και μαρασμό τη επάρκειάς του».

Εξετάζοντας τα κράτη μικροσκοπικά διαπιστώνεται πως η παγκοσμιοποίηση διαβρώνει το κράτος από μέσα. Πιο αναλυτικά, στο εσωτερικό των κρατών δημιουργούνται υπο-ομάδες, οι οποίες βλέποντας το κράτος να μην μπορεί να επιλύσει τα προβλήματά τους, προσπαθούν να πάρουν την τύχη τους στα χέρια τους. Στην ουσία πρόκειται για κατακερματισμό της κοινωνίας, τον οποίο επιτάσσει η ίδια η παγκοσμιοποίηση. Το γεγονός αυτό προκαλεί αναταραχές στο εσωτερικό του κράτους και χάνεται η μέχρι πρότινος ομοιογένειά του, που του προσέδιδε συνοχή. Η παγκοσμιοποίηση παρακινεί τους πληθυσμούς στην αναζήτηση νέων ταυτοτήτων, αμφισβητώντας πλέον τις παραδοσιακές ιδεολογίες που προσδιόριζαν την εθνική πολιτική κοινότητα. Η διεθνοποίηση των πολιτισμών²³ αφαιρεί ένα ακόμη θεμελιώδες δικαίωμα από το έθνος-κράτος. Οι νέες επικοινωνιακές και πληροφοριακές τεχνολογίες υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα και δημιουργούν ένα σύγχρονο ψηφιδωτό πολιτισμών.

Όμως, χαρακτηριστικό στοιχείο του σύγχρονου κράτους αποτελεί η ομογενοποίηση. Οποιοσδήποτε διαφορετικότητες δεν μπορούν να ενσωματωθούν στο ομογενοποιημένο σύνολο, περιθωριοποιούνται από το κοινωνικό σύνολο με τον παραγκωνισμό και τον αποκλεισμό τους από την πολιτική δράση και την απαγόρευση πολιτικής δραστηριότητας από το κυρίαρχο κράτος. Όμως, αυτή η πατερναλιστική διάθεση που δείχνει το σύγχρονο έθνος-κράτος απέναντι στα άτομα με πρόσχημα την προστασία της

²² Rosenau James N., *Distant proximities: Dynamics beyond Globalization*, Princeton University Press, 2003.

²³ Βλ. *Whose world order? Uneven globalization and the end of the Cold War*, το κείμενο του Michael Zurn.

εθνικής τους ταυτότητας και της εθνικής τους συνείδησης, που στην ουσία και στην πράξη δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο φόβος απώλειας της κυριαρχικής εξουσίας του, δε δίνει τη δυνατότητα στα μέλη της κοινωνίας να αυτοπροσδιοριστούν παρά αποτελεί φενάκη ενεργούς συμμετοχής και όχι ατομικής και πολιτικής συνειδητοποίησης. Μπορεί μέχρι τώρα αυτό που βοήθησε τις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες να εξέλθουν του δεσποτισμού να ήταν η μία ενιαία εθνική τους συνείδηση, τώρα πια όμως τις κάνει να ασφυκτιούν. Το ζήτημα της πολιτικής έκφρασης της ταυτότητας δεν περιορίζεται πλέον στα κλειστά όρια του πολιτικά κυρίαρχου κράτους, αλλά διευρύνεται.

Ένα ακόμη στοιχείο στο οποίο αναφέρονται είναι η εξουσία του κράτους. Η ανεπάρκεια του κράτους να χαράξει μόνο του πολιτική, η αναποτελεσματικότητά του να υπερασπιστεί τα εθνικά του συμφέροντα και η ελαχιστοποίηση της αυτονομίας, αποδυναμώνουν την κυβέρνηση και τονίζουν την αναποτελεσματικότητά της. Ως εκ τούτου, υπονομεύεται η νομιμότητα και η εξουσία του κράτους απέναντι στους πολίτες του και απέναντι στο σύνολο σύστημα κρατών. Τα ίδια τα κράτη είναι εκείνα που επιζητούν τη διεθνή καθοδήγηση στην κρατική δράση.

Και η πολιτική ζωή μεταβάλλεται, καθώς αλλάζει και η σημασία των εδαφικών συνόρων. Ενώ παλιότερα, για να πραγματοποιηθούν κάποιες διεργασίες, όπως ο προστατευτισμός, το κράτος ήταν ο εγγυητής, σήμερα αντιμετωπίζεται ως εμπόδιο για την περαιτέρω επέκτασή τους²⁴. Στη σημερινή «παγκόσμια πολιτική», οι πολιτικές αποφάσεις και οι δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα σε ένα συγκεκριμένο τόπο, αποκτούν

²⁴ Βλ. Αυτοδιοίκηση και κράτος στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης

με μεγάλη ταχύτητα παγκόσμιες συνέπειες²⁵. Η απόσταση χάνει το νόημά της και μιλάμε πλέον για «εξ' αποστάσεως αλληλεπίδραση», δηλαδή για παγκόσμιες κοινωνικές σχέσεις που «συνδέουν τοπικότητες ούτως ώστε τοπικά συμβάντα να διαμορφώνονται από συμβάντα που λαμβάνουν χώρα μίλια μακριά και αντιστρόφως»²⁶. Στις διεργασίες αυτές σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η μεγάλη ανάπτυξη των τεχνολογικών επιτευγμάτων και η δημιουργία νέων μορφών επικοινωνίας που υπερβαίνουν τα κρατικά σύνορα.

Ως αποτέλεσμα των ανωτέρω, η ικανότητα ενός κράτους να επιβάλλει τη δύναμή του στα υπόλοιπα κράτη εξασθενεί μαζί με τη μείωση της αυτονομίας του στο εσωτερικό του, καθώς τα όργανα άσκησης πολιτικής υπονομεύονται από την επιταχυνόμενη παγκοσμιοποίηση. Ακόμη και η στρατιωτική ισχύς, που άλλοτε αποτελούσε την πιο αποτελεσματική λύση σε προβλήματα διακρατικά, σήμερα είναι η τελευταία διέξοδος. Τα σύγχρονα προβλήματα, όπως τα περιβαλλοντικά, τα οικονομικά, κ.ά, χρειάζονται διαφορετικές λύσεις και η επιβολή ενός κράτους στα υπόλοιπα μέσω της στρατιωτικής του δύναμης δεν πρέπει να βρίσκεται πλέον στο «οπλοστάσιο» των κρατών. Στο παρελθόν, τα εθνικά κράτη προέβαιναν στην επίλυση των μεταξύ τους διαφορών προβάλλοντας αρχικά τα «κρατικά τους δικαιώματα», στη συνέχεια προβαίνοντας σε διπλωματικές ενέργειες και τέλος με εξαναγκασμό. Παρ' όλα αυτά, τα σύγχρονα ζητήματα δεν μπορούν να λυθούν με αυτή τη λογική ισχύος²⁷.

Η ιδέα της αποστρατικοποίησης εντάσσεται στην μεταψυχροπολεμική περίοδο. Μέχρι τότε τα κράτη ήξεραν μόνο τη στρατιωτική ως λύση για τις

²⁵ Πρόκειται για την εφαρμογή της «χωροχρονικής αποστασιοποίησης» που αναφέραμε παραπάνω.

²⁶ Βλ. *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*, σελ. 84.

²⁷ Βλ. *Παγκοσμιοποίηση, αντι-παγκοσμιοποίηση*, σελ. 89.

μεταξύ τους διαφορές. Σήμερα, η εξουσία έχει μετατοπιστεί στις οικονομικές δυνάμεις και η μετατόπιση αυτή είναι που έχει περιπλέξει τα προβλήματα για τα κράτη. Στην προσπάθειά τους να προσαρμοστούν σε ένα καινούριο περιβάλλον, με σκοπό να επιβιώσουν μέσα σε αυτό αλλά και να υπερισχύσουν έναντι των άλλων κρατών εξασφαλίζοντας τα συμφέροντά τους, οδηγούμαστε σε μια πολυμερή διπλωματία και σε συλλογικές δράσεις, οι οποίες αποδεικνύουν ολοφάνερα την αδυναμία των κρατών να ορίσουν μόνα τους την τύχη τους και να χαράξουν πολιτική υπέρ των εθνικών τους συμφερόντων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα για να κατανοήσουμε την αδυναμία, ή καλύτερα την αναποτελεσματικότητα, του να δράσουν τα κράτη μονομερώς αποτελεί η παγκοσμιοποίηση της οργανωμένης βίας. Η εθνική ασφάλεια, που βρίσκεται στον πυρήνα του σύγχρονου κράτους, αποτελεί πλέον συλλογική υπόθεση των κρατών και μονάχα η συσπείρωσή τους μπορεί να επιφέρει αποτελέσματα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, όπου τέθηκε ζήτημα παγκόσμιας τρομοκρατίας και η ασφάλεια κάθε κράτους ξεχωριστά αποτελεί θέμα διακρατικών συνεργασιών και διεθνών δράσεων.

Πέραν όμως της ανάγκης για πολυμερή συνεργασία προς επίλυση «παγκόσμιων προβλημάτων», οι μεγάλες ταχύτητες της παγκοσμιοποίησης έχουν αλλάξει και τη μορφή του κράτους, δηλαδή πως αυτό οργανώνεται πολιτικά, και αυτό γίνεται αντιληπτό από την εμφάνιση και αύξηση διακυβερνητικών οργάνων και διεθνών οργανισμών. Κι εδώ θα μπορούσαμε να πούμε πως επέρχεται η σύγχυση για το αν υπάρχει διαχωρισμός, για το αν δηλαδή είναι ανεξάρτητες η εθνική από τη διεθνή σφαίρα για κάθε κράτος. Αναφέραμε και προηγουμένως πως τα κράτη αδυνατούν να διατηρήσουν τον έλεγχο στη διαμόρφωση πολιτικής και γι' αυτό απαιτείται η συνεργασία των κρατών. Μέσα όμως σε αυτή τη διεθνοποίηση των εθνικών γραφειοκρατιών,

οι εκλεγμένοι πολιτικοί δεν μπορούν να συμβάλλουν στη λήψη αποφάσεων, αφού τη θέση τους καταλαμβάνουν διακυβερνητικοί συνασπισμοί. «Το κράτος εμφανίζεται στη διεθνή σκηνή ως ένας κατακερματισμένος συνασπισμός από γραφειοκρατικούς φορείς, που ο καθένας επιδιώκει το δικό του πρόγραμμα με ελάχιστη κεντρική καθοδήγηση ή έλεγχο»²⁸. Το ενοποιημένο εθνικό συμφέρον δεν υπερασπίζεται από το κράτος, καθώς αυτό έχει μετατραπεί σε ένα διασπασμένο χώρο λήψης πολιτικών αποφάσεων.

Ο Bull για παράδειγμα κάνει λόγο για «νέο μεσαιωνισμό»²⁹, αν μιλάμε πλέον για μοίρασμα εξουσίας ανάμεσα σε κράτη και πολίτες, ανάμεσα σε κράτη και ομάδες κρατών. Αυτό, όπως αναφέρει, απαιτεί ανασύσταση της πολιτικής κοινότητας με πιο πλουραλιστικούς όρους και υπό το πρίσμα αυτό, η παγκοσμιοποίηση οδηγεί στη διάλυση του έθνους-κράτους κι όχι στην υπέρβασή του.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, οι οπαδοί της παγκοσμιοποίησης, οι οποίοι διαπιστώνουν την εξασθένηση, αν όχι την πλήρη αποσύνθεση, του πολιτικού μορφώματος του έθνους-κράτους, δεν αμφισβητούν το γεγονός ότι σε περιόδους προ παγκοσμιοποίησης αποτελούσε τον κυρίαρχο πολιτικό σχηματισμό και βοήθησε τις κοινωνίες να φτάσουν στο επίπεδο που βρίσκονται σήμερα. Όμως, το αντιλαμβάνονται περισσότερο ως όχημα που οδήγησε την κοινωνία στο στάδιο που βρίσκεται σήμερα, παρά ως θεμελιώδη παράγοντα οργάνωσης χωρίς τον οποίο δε νοείται κοινωνική συγκρότηση ούτε στις μέρες μας.

²⁸ Βλ. *Η νεωτερικότητα σήμερα*, σελ. 138.

²⁹ Βλ. *Η άναρχη κοινωνία : μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, σελ. 254.

B) Πολιτικό κόμμα

α) Εννοιολογική προσέγγιση της έννοιας

Ξεκινώντας να αναλύσουμε την έννοια, πρέπει να αναφέρουμε πως τα πολιτικά κόμματα είναι μείζονος σημασίας για την επιτυχία τόσο των δημοκρατικών όσο και των μη δημοκρατικών πολιτικών συστημάτων. «Ακόμη και σε μη πλήρως δημοκρατικά συστήματα, τα πολιτικά κόμματα αποτελούν σημαντικά στοιχεία της διακυβέρνησης»³⁰. Ποιος είναι όμως ο ορισμός του πολιτικού κόμματος;

Ενώ με την έννοια του έθνους-κράτους υπάρχουν στοιχεία πάνω στα οποία μπορούμε να βασιστούμε έτσι ώστε να προσδιορίσουμε χωροχρονικά την εμφάνισή του και να κατανοήσουμε τις συνθήκες πολιτικο-οικονομικο-κοινωνικές μέσα στις οποίες εμφανίστηκε, κάτι αντίστοιχο είναι δύσκολο να γίνει και με την έννοια του πολιτικού κόμματος. Η ανυπαρξία ομοφωνίας από την επιστημονική κοινότητα στο θέμα του ορισμού και της τυπολογίας των πολιτικών κομμάτων, δημιουργεί κατ'ακολουθία και προβλήματα στην προσπάθεια χωροχρονικής τοποθέτησης του πολιτικού αυτού μορφώματος.

Πολλοί ήταν οι στοχαστές που προσπάθησαν να δώσουν ένα σαφή ορισμό για να καθορίσουν την έννοια του πολιτικού κόμματος. Λαμβάνοντας υπ' όψη την έννοια της ομαδοποίησης ως ενός από τα βασικά χαρακτηριστικά των πολιτικών κομμάτων, τα εντοπίζουμε για πρώτη φορά στην αρχαία Ελλάδα και στη Ρώμη³¹. Με τη σημερινή τους, περίπου, μορφή τα κόμματα εμφανίστηκαν στην Αγγλία τον 17^ο μ.Χ. αιώνα, ενώ στην ηπειρωτική Ευρώπη

³⁰ Ball A. R., Peters B. G., *Σύγχρονη Πολιτική και Διακυβέρνηση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001, σσ. 156.

³¹ Γνωστά είναι τα τρία κόμματα που δημιουργήθηκαν μετά την αποχώρηση του Σόλωνα, το κόμμα των «παραλίων», των «πεδινών» και των «ορεινών» (διακρίων), των οποίων τη θέση πήραν στη συνέχεια τα κόμματα των «ευπόρων» και των «δημοκρατικών».

κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης (βασιλόφρονες, γιρονδίνιοι, ιακωβίνοιο). Παρά, όμως, το ότι μπορούμε να τα εντοπίσουμε μέσα στο χρόνο, ακόμη και σήμερα, δεν υπάρχει ομοφωνία ούτε για τον ορισμό τους, ούτε για την τυπολογία τους.

Από όλους όμως τους ορισμούς και από όλες τις τυπολογίες, αυτό που διαφαίνεται έντονα είναι πως η έννοια του «κόμματος» είναι απόλυτα συνυφασμένη με το εξουσιαστικό φαινόμενο³². Κατά την κυρίαρχη άποψη των ερευνητών, «τα κόμματα είναι οργανώσεις που επιδιώκουν την κατάληψη της εξουσίας, την «άνοδο» σε αυτήν»³³. Στοιχείο το οποίο αποτελεί και το κριτήριο διαφοροποίησης του κόμματος από τις ομάδες πίεσης και τα κοινωνικά κινήματα, στόχος των οποίων δεν είναι ο σχηματισμός κυβέρνησης, αλλά ο επηρεασμός των αποφάσεων της πολιτικής εξουσίας.

Οι ορισμοί του κόμματος ποικίλλουν ανάλογα με το κριτήριο που χρησιμοποιείται κάθε φορά, ιδεολογικό, οργανωτικό κ.λπ. Έτσι, κατά τον ορισμό του Γ. Κασιμάτη³⁴, τα πολιτικά κόμματα είναι ενώσεις πολιτών που επιδιώκουν συνεχώς να επιδρούν στο σχηματισμό πολιτικής θέλησης του λαού και να συμμετέχουν στην εκπροσώπησή του στα αντιπροσωπευτικά σώματα. Άλλος ορισμός (Ε. Μέριαμ) τονίζει ότι το κόμμα είναι κοινωνική ένωση, που βασίζεται στην ελεύθερη συμμετοχή μελών και αποβλέπει στο να διασφαλίσει στους ηγέτες της την αναγκαία ισχύ μέσα στην πολιτεία, ώστε να επιτύχουν πλεονεκτήματα προς όφελος των μελών της. Σύμφωνα με έναν τρίτο ορισμό (Μ. Πρέλοτ), το κόμμα είναι ομάδα ανθρώπων, ενωμένων με τα ίδια πολιτικά

³² Διαμαντόπουλος Θ., *Το κομματικό φαινόμενο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993, σσ. 43.

³³ Ο.π., σσ. 44.

³⁴ Gregoire P. Cassimatis, *L'etat, la societe et le droit : etudes sur l'evolution de la pensee politique, sociale et juridique de notre temps*, Paris, Sirey, 1964.

ιδανικά, που αποσκοπεί στην κατάκτηση ή τη συμμετοχή στην πολιτική εξουσία.

Στις ΗΠΑ διατυπώθηκε ένας ορισμός διαφορετικός από τον πιο πάνω (David B. Truman), ενδεικτικός της κατάστασης των εκεί κομμάτων, σύμφωνα με τον οποίο το κόμμα δεν είναι παρά ο μηχανισμός μέσω του οποίου επιλέγονται οι διεκδικητές δημοσίων θέσεων. Στη θέση αυτή πλησιάζει και εκείνη του Kenneth Janda³⁵, ο οποίος προσεγγίζοντας την έννοια του πολιτικού κόμματος από τη σκοπιά του συμπεριφορισμού, και κατά την προσπάθειά του να βρει ένα ορισμό για όλες εκείνες τις οργανώσεις που αυτοπροσδιορίζονται κόμματα κάνει λόγο για *οργανώσεις που επιδιώκουν ως σκοπό τους την τοποθέτηση των δεδηλωμένων αντιπροσώπων τους σε κυβερνητικές θέσεις*.

Σύμφωνα τέλος με τη μαρξιστική άποψη, κόμμα είναι η πολιτική ένωση που αποτελείται από τους εκπροσώπους μιας κοινωνικής τάξης, οι οποίοι την οργανώνουν ιδεολογικά και πολιτικά και αγωνίζονται για την επικράτηση των συμφερόντων της. Όπως με την έννοια του κόμματος, έτσι και με τις διακρίσεις (ή τυπολογία) των κομμάτων δεν υπάρχει ομοφωνία. Η πιο σημαντική τυπολογία διατυπώθηκε από τον Maurice Duverger και περιλαμβάνει δύο τύπους κομμάτων, τα «κόμματα στελεχών» και τα «κόμματα μαζών». Τα κόμματα στελεχών, ή προσώπων, διευθύνονται από μια μικρή ομάδα προσωπικοτήτων και η οργάνωσή τους, που είναι συνήθως χαλαρή, εξαρτάται από αυτές τις προσωπικότητες. Τα κόμματα στελεχών δεν έχουν μεγάλο αριθμό μελών και η επαφή τους με τους ψηφοφόρους τους εξασφαλίζεται από τις τοπικές επιτροπές. Οι περισσότερες από αυτές έχουν

³⁵ Βλ. Alan Ware, *Citizens, parties and the state: a reappraisal*, Cambridge: Polity Press, 1987, σελ. 16.

επικεφαλής μια προσωπικότητα, το βουλευτή. Έτσι οι βουλευτές, διαθέτοντας την υποστήριξη της επιτροπής τους, διατηρούν αρκετή ανεξαρτησία από τους ηγέτες του κόμματος.

Η μορφή αυτή του κόμματος ανταποκρίνεται βασικά στα περισσότερα συντηρητικά και φιλελεύθερα ευρωπαϊκά και αμερικάνικα κόμματα. Τα κόμματα μαζών αποτελούν τη βασικότερη μορφή των κομμουνιστικών, σοσιαλιστικών και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και περιλαμβάνουν συνήθως μεγάλο αριθμό μελών. Η διαρκής οργάνωση εκατοντάδων χιλιάδων ατόμων έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη ενός αρκετά αυστηρού ιεραρχημένου μηχανισμού και την ανάδειξη εσωκομματικών ηγετών. Οι βουλευτές εξαρτώνται έτσι από τον κομματικό μηχανισμό και την ομάδα των εσωκομματικών ηγετών.

Κατά τη δική μας προσπάθεια να προσδιορίσουμε την έννοια «κόμμα», θα χρησιμοποιήσουμε τρεις βασικούς άξονες, τρία βασικά στοιχεία των πολιτικών κομμάτων. Τον κοινό τους στόχο, που δεν είναι άλλος από την κατάκτηση της κρατικής εξουσίας, την οργάνωσή τους και κάποια στοιχεία εξωκοινοβουλευτικής υποστήριξης³⁶. Από τα τρία κιόλας αυτά στοιχεία δημιουργούνται πολλά ερωτηματικά και πολλές αμφισβητήσεις.

Θα χρησιμοποιήσουμε τον ορισμό του Γ. Δρόσου, ο οποίος αν και ελλιπής, όπως όλοι άλλωστε, θα μας βοηθήσει στην ανάλυσή μας. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον ορισμό αυτό «κόμμα είναι μια ένωση ατόμων, εθελοντικά οργανωμένη, που διαθέτει πρόγραμμα κοινής δράσης και επιδιώκει να καταλάβει και να ασκήσει άμεσα την κρατική εξουσία»³⁷. Αρχικά,

³⁶ Ball A. R., Peters B. G., *Σύγχρονη Πολιτική και Διακυβέρνηση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001, σσ. 156.

³⁷ Διαμαντόπουλος Θ., *Το κομματικό φαινόμενο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993, σσ. 42.

διαπιστώνουμε το στοιχείο της οργάνωσης. Σύμφωνα με τον Robert Michels, η οργάνωση ταυτίζεται με τη ρολή προς την ολιγαρχία³⁸. Αυτό σημαίνει πως ακόμη και σε μικρότερη κλίμακα από αυτή της κοινωνίας, δεν είναι το σύνολο των ατόμων που την αποτελούν εκείνο που αποφασίζει για τις πολιτικές που θα ακολουθήσει και τις τελικές ενέργειές του, αλλά ένας μικρότερος αριθμός ατόμων. Η παραπάνω πραγματικότητα οφείλεται τόσο σε οργανωτικούς όσο και σε ψυχολογικούς παράγοντες.

Αναλυτικά, κάθε κόμμα αποτελείται από έναν αριθμό μελών. Για την καλύτερη λειτουργία του και την αρτιότερη οργάνωσή του χρειάζεται την καθοδήγηση και τον καταμερισμό αρμοδιοτήτων από μια μειοψηφία. Το γεγονός όμως αυτό οδηγεί στο σχηματισμό ενός μικρού κύκλου αντιπροσώπων που αποκτούν βλέψεις (κοινωνικοί νόμοι). Αρχικά, αυτό που βοηθά στην πρώτη εκλογή ενός ατόμου ως ηγέτη είναι το χάρισμα. Από το σημείο όμως αυτό και ύστερα, το άτομο εξειδικεύεται στα καθήκοντά του επιτυγχάνοντας εύκολα επανεκλογή. Από τα ανωτέρω κατανοούμε όχι μόνο την ύπαρξη μιας ολιγαρχίας στο εσωτερικό ενός κόμματος, αλλά και το λόγο διατήρησης της ίδιας ολιγαρχίας για μεγάλο χρονικό διάστημα. Κι όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο R. Michels «... η ολιγαρχική-γραφειοκρατική τάση της *κομματικής οργάνωσης* απορρέει αναμφίβολα από πρακτική αναγκαιότητα, είναι άφευκτη συνέπεια της ίδιας οργανωτικής αρχής»³⁹.

Η ομάδα λοιπόν αυτή οργανωμένη όπως προείπαμε και υπό την καθοδήγηση ενός ηγέτη επιδιώκει την υποστήριξη της κοινωνίας με σκοπό την κατάληψη της εξουσίας. Όμως, όπως θα δούμε και παρακάτω, το σχήμα

³⁸ «... ύπαρξης εγγενών ολιγαρχικών ροπών σε κάθε ανθρώπινη οργάνωση συμπεπηγμένη προς επίτευξη ορισμένων σκοπών», Michels R., *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία*, εκδ. «ΓΝΩΣΗ», Αθήνα 1997, σσ. 47.

³⁹ Ο.π., σσ. 130.

αυτό φαίνεται να αμφισβητείται από το ίδιο το πολιτικό σύστημα. Σκοπός του πολιτικού κόμματος παραμένει η κατάκτηση της εξουσίας, όμως πλέον παρατηρούνται προβλήματα στο κατά πόσο υποστηρίζεται από την κοινωνία και στην αποτελεσματικότητα της εξουσιαστικής του δραστηριότητας.

β) Εμφάνιση του πολιτικού κόμματος

Ο όρος απαντάται τουλάχιστον από τον 16^ο αιώνα⁴⁰, ενώ μέχρι το 19^ο είχε περισσότερο το νόημα του ιδεολογικού ρεύματος, παρά μιας ξεχωριστής πολιτικής οντότητας. Ο προσδιορισμός του όρου με τρόπο που να πλησιάζει περισσότερο στη σημερινή του μορφή ξεκίνησε από τον Burke τέλη του 18^{ου} αιώνα και πήρε την πρώτη του μορφή από τον Αμερικανό Jefferson αρχές του 19^{ου} αιώνα, φτάνοντας στην Ευρώπη περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα⁴¹.

Μια μορφή πρωτογενούς πολιτικού κόμματος εμφανίζεται στην πόλη-κράτος, όπου ελεύθεροι πολίτες οργανώνονται με σκοπό να παρουσιάσουν τις προτάσεις τους στην αγορά και να επικρατήσουν σε αυτή. Ανάλογες μορφές εμφανίζονται και τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, όπως το «κόμμα» του Καίσαρα και του Πομπήιου, στόχος των οποίων ήταν σχεδόν αποκλειστικά η πολιτική επικράτηση των ηγετών τους. Λίγο αργότερα στο Βυζάντιο εμφανίζεται κάτι διαφορετικό, οι λεγόμενες φατρίες, οι οποίες μάλιστα δεν είναι απολύτως νόμιμες, έχοντας ως σκοπό τον επηρεασμό των αποφάσεων του αυτοκράτορα,

⁴⁰ Το λεξικό *Petit Robert* τοποθετεί την εμφάνιση του όρου στις αρχές του 15^{ου} αιώνα.

⁴¹ «Στην κατανόηση της αμφοσημίας για τον όρο «κόμμα» βοηθά η ετυμολογική ερμηνεία του όρου. «Κόμμα» (από το ρήμα κόπτω) αποδίδει στα ελληνικά τους όρους parti, party, Partei, partito, που προέρχονται από το λατινικό ρήμα partire = διαιρώ, pars= μέρος, τμήμα. Ταυτόχρονα όμως – και η άποψη αυτή ενισχύεται και από το χρονικό σημείο εμφάνισης του όρου, όταν τα λατινικά είχαν πάψει να είναι ζωντανή γλώσσα- συναρτάται άμεσα και με τους όρους partager, part taking, που υποδηλώνουν τη συμμετοχή άρα και την ένταξη σε ένα ευρύτερο όλο», βλ. Διαμαντόπουλος, *Κομματικό φαινόμενο*, σελ. 29.

με τρόπο που πολλές φορές ξεπερνά τα όρια νομιμοποίησής τους από το σύστημα προκαλώντας δυσάρεστες συνέπειες⁴².

Πολιτικές ομαδοποιήσεις θα εμφανιστούν στην Ευρώπη και λίγο αργότερα, οι οποίες θα προσιδιάζουν περισσότερο στα σύγχρονα πολιτικά κόμματα. Όμως η δράση τους, που δεν προσανατολιζόταν αλλού παρά στην επιλογή συγκεκριμένων προσώπων σε θέσεις της διοικητικής μηχανής του κράτους, τα μετέτρεψε σε φατρίες, που θεωρούνταν παθογόνα μορφή πολιτικής οργάνωσης, η οποία θα έβλαπτε την ενότητα του πολιτικού συστήματος.

Από τα παραπάνω είναι κατανοητό πως δεν είχε ακόμη διαμορφωθεί το κατάλληλο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούσε να αναδυθεί το «πολιτικό κόμμα». Πέραν όμως από αυτό υπήρχαν και πολλές αντιρρήσεις σχετικά με την εμφάνιση του πολιτικού κόμματος. Οι αντιρρήσεις αυτές προέρχονταν και από τη μοναρχία, η οποία διάβλεπε πως αν δημιουργούνταν και δρούσαν πολιτικά κόμματα, η δύναμη της θα κατακερματιζόταν και η θέση της θα διακυβεύονταν, αλλά και από τους υποστηρικτές των χομπσιανών ιδεών περί διατήρησης της ενότητας του Leviathan αλλά και τη *γενική βούληση* (*volonté générale*) του Rousseau.

Ο Burke ήταν ίσως ο πρώτος θεωρητικός που απέδωσε στην έννοια του πολιτικού κόμματος θετική σημασία και το διαχώρισε από τη φατρία. Μέχρι πρότινος, αν και πολλοί ήταν εκείνοι που διέβλεπαν πως το «κόμμα» μπορεί να αποτελέσει συστατικό στοιχείο στην αρτιότερη λειτουργία του πολιτεύματος στην Ευρώπη του 18^{ου} αιώνα. Αν όμως ο Burke ήταν ο πρώτος που συνέλαβε θεωρητικά τη έννοια του πολιτικού κόμματος στην Ευρώπη τα

⁴² Όπως λόγου χάρη η στάση του Νίκα.

τέλη του 18^{ου} αιώνα, ο Jefferson ήταν εκείνος που συνετέλεσε στην υλοποίηση του στην Αμερική του 1800.

Ανεξαρτήτως όμως της οποιασδήποτε πρωτόλειας μορφής πολιτικού κόμματος, τα σύγχρονα κόμματα εμφανίζονται την περίοδο ανάπτυξης του καπιταλισμού κι αυτό είναι ένα σημείο στο οποίο πρέπει να εστιάσουμε.

Τα σύγχρονα πολιτικά κόμματα⁴³ αναπτύχθηκαν χρονικώς παράλληλα με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Ορισμένοι μελετητές μάλιστα υποστηρίζοντας τη θέση αυτή εμφανίζουν και μian αιτιατή σχέση μεταξύ των δύο, σημειώνοντας πως η βιομηχανική επανάσταση δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την εμφάνιση των πολιτικών κομμάτων. Η θέση τους βασίζεται στην εισαγωγή και διάδοση του εκλογικού δικαιώματος, στοιχείο μέγιστης σημασίας για τη δημιουργία αντιπροσωπευτικών θεσμών. Κάποιοι άλλοι, μεταξύ των οποίων και ο Duverger⁴⁴, εστιάζουν στην είσοδο των μαζών στην πολιτική, είσοδος ή οποία θεσμοθετείται στο κοινοβούλιο. Ενώ ακόμη, υπάρχουν κι εκείνοι που θεωρούν πως η επέκταση του εκλογικού δικαιώματος δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα ακόμη βήμα στη διαδικασία εξορθολογισμού του συστήματος και στην ολοκλήρωση του καπιταλισμού.

Κοινός παρονομαστής και των τριών αυτών θέσεων αποτελεί ο συσχετισμός πολιτικού κόμματος και καπιταλισμού. Όμως, πολλοί ήταν εκείνοι οι μελετητές που, θέλοντας να αποφύγουν ατοπήματα υιοθετώντας μία εκ των παραπάνω θέσεων, προσανατολίστηκαν στις κοινωνικές συγκρούσεις που δημιούργησε ο καπιταλισμός και οι οποίες πήραν μορφή και φωνή μέσα από τα πολιτικά κόμματα (μαζί με τη διεύρυνση του πολιτικού

⁴³ Τα ονομάζουμε σύγχρονα για να τους προσδώσουμε τη μορφή και τις λειτουργίες που έχουν σήμερα.

⁴⁴ Βλ. Duverger M., *Les parties politiques*.

κόμματος). Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Dahrendorf⁴⁵ πως τα πολιτικά κόμματα στην ουσία μετέφεραν την πολιτική σύγκρουση από το εργοστάσιο στο Κοινοβούλιο.

γ) Πορεία πολιτικού κόμματος στην παγκοσμιοποιημένη και ενοποιημένη Ευρώπη

Πριν περάσουμε όμως στην πορεία που ακολούθησαν τα πολιτικά κόμματα, φρόνιμο θα ήταν να αναφέρουμε τα τρία βασικά στάδια εξέλιξής τους⁴⁶. Το πρώτο στάδιο χρονολογείται από το 1980 μέχρι και τον Ά Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο διάστημα αυτό παρατηρείται μετασχηματισμός των παραδοσιακών φιλελεύθερων κομμάτων του 19^{ου} αιώνα που είχαν τη μορφή χαλαρού αντιπροσωπευτικού κόμματος, ονομαζόμενα «ελίτ» ή «κόμματα στελεχών» (*cadre parties*) από τον Duverger ⁴⁷, σε πιο οργανωμένα κόμματα μαζών. Το δεύτερο στάδιο ξεκίνησε από το 'Β Παγκόσμιο Πόλεμο εκτεινόμενο μέχρι τις αρχές του 1970 και σηματοδοτήθηκε από την εμφάνιση των *catch-all-parties*⁴⁸, ενώ το τρίτο ξεκινά από τη δεκαετία του '70 και φτάνει μέχρι τις μέρες μας όπου και παρατηρείται ποικιλία τροποποιημένων ή μετα- *catch-all-parties*, αν μπορεί να χρησιμοποιηθεί τέτοιος όρος. Το τελευταίο αυτό στάδιο είναι ίσως και το πιο σημαντικό για την εξέλιξη του κομματικού φαινομένου καθώς οδηγεί τα κόμματα σε κατεύθυνση αντίθετη απ' ό,τι τα δύο πρώτα, καθώς σημειώνεται μικρότερος βαθμός οργάνωσης, στοιχείο που επηρεάζει άμεσα τον τρόπο λειτουργίας τους.

⁴⁵ Βλ. Duhrendorf, σελ. 62.

⁴⁶ Βλ. *Political Parties, Old Concepts and New Challenges*, σελ. 63

⁴⁷ Βλ. Maurice Duverger, *Constitutions et documents politiques*, Paris : Presses Universitaires de France , 1974.

⁴⁸ Όρος του Kirckheimer το 1965.

Στη σύγχρονη ευρωπαϊκή πολιτική, τα πολιτικά κόμματα αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία δομείται η δημοκρατία. Ενώ όταν πρωτοεμφανίστηκαν ως πολιτικοί θεσμοί δε θεωρούνταν απαραίτητα για τη σωστή λειτουργία της δημοκρατίας, πολλώ δε μάλλον επιθυμητά, σήμερα είναι βαθιά ριζωμένα στο πολιτικό σύστημα τόσο στις ήδη υπάρχουσες δημοκρατίες, αλλά ακόμα και σε εκείνες που δημιουργήθηκαν πρόσφατα στην Ανατολική Ευρώπη καθώς και οπουδήποτε αλλού, σε σημείο που να θεωρούνται εκ των ων ουκ άνευ.

Το στοιχείο πάνω στο οποίο πρέπει να βασιστούμε είναι ο προσδιορισμός του ρόλου που παίζουν τα πολιτικά κόμματα στις ευρωπαϊκές δημοκρατίες. Μπορούμε να απαριθμήσουμε μια σειρά λειτουργιών και δραστηριοτήτων των πολιτικών κομμάτων, όμως κάτι τέτοιο θα ήταν ατελέσφορο για την έρευνά μας. Προκειμένου λοιπόν να σημειώσουμε και να κατανοήσουμε εναργώς τις μεταβολές που έχουν υποστεί τα πολιτικά κόμματα κυρίως από τη δεκαετία του 1990, περίοδος η οποία συμπίπτει με την μετεξέλιξη του οικοδομήματος του έθνους-κράτους, θα βασιστούμε στην ανάλυση του Stefano Bartolini⁴⁹ και θα επικεντρωθούμε σε δύο βασικές λειτουργίες τους.

Δύο είναι οι πόλοι πάνω στους οποίους πατούν τα πολιτικά κόμματα και βασίζουν την ύπαρξή τους και τη διάρκειά τους μέσα στο χρόνο ως οι κύριοι πολιτικοί εκφραστές και δρώντες. Στη μία πλευρά βρίσκεται η κοινωνία και στην άλλη η εξουσία. Εκεί ακριβώς βασίζεται και ο διττός τους ρόλος. Ο ρόλος της *πολιτικής ενσωμάτωσης* κι ο ρόλος της *συστημικής ενσωμάτωσης*. Με τον όρο *πολιτική ενσωμάτωση* μιλούμε για την ικανότητα

⁴⁹ Βλ. Bartolini Stefano, “Political parties rise, consolidation, and decline in Europe. A developmental perspective”.

των πολιτικών κομμάτων να διαμορφώνουν πολιτικές συμπεριφορές τις οποίες μπορούν και να πειθαρχήσουν. Έχουν δηλαδή την ικανότητα να χρησιμοποιούν τις κοινωνικές διαιρέσεις της κοινωνίας, εισάγοντάς τες μέσω αυτών στην πολιτική, κατά τρόπο που να διαμορφώνουν και αντίστοιχες πολιτικές ομάδες. Ενώ με τον όρο *συστημική* ενσωμάτωση εννοείται «ο βαθμός στον οποίο τα πολιτικά κόμματα καταφέρνουν να εναρμονίσουν και να συντονίσουν τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών θεσμικών λειτουργιών των πολύπλοκων και διαφοροποιημένων πολιτικών συστημάτων όπως την Κοινοβουλευτική Συνέλευση, τους Κυβερνητικούς Συνασπισμούς, τις Υπουργικές Γραφειοκρατίες»⁵⁰. Πρόκειται δηλαδή για την ικανότητα διακυβέρνησης.

Υιοθετώντας λοιπόν τη θέση του Bartolini, η επικέντρωση της έρευνάς μας πάνω σε αυτές τις δύο λειτουργίες των πολιτικών κομμάτων οφείλεται στο γεγονός ότι οι ρόλοι της πολιτικής και συστημικής ενσωμάτωσης έχουν συμβάλει κατά πολύ στη διαμόρφωση της σύγχρονης πολιτικής. Έχουν επιτύχει την εναρμόνιση, εντός των στενών ορίων του έθνους-κράτους, των διαφόρων κοινωνικών πιέσεων, απαιτήσεων από ομάδες, κινήματα με τις θεσμικές προϋποθέσεις της φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Αναλύοντας λίγο περισσότερο τον παραπάνω ισχυρισμό, μπορούμε να πούμε πως η εμφάνιση αλλά και ισχυροποίηση των πολιτικών κομμάτων στις δυτικοευρωπαϊκές δημοκρατίες είναι αποτέλεσμα κοινωνικών εισροών και θεσμικής ανάπτυξης. Από τη μία λοιπόν πλευρά, τα πολιτικά κόμματα χρησιμοποιώντας τις κοινωνικές διαιρετικές τομές επέτυχαν τη σύνδεση των ατόμων, των ομάδων και των ενώσεων υπό ένα ορισμένο τρόπο οργανωτικής

⁵⁰ Ο.π.

ένταξης και ψηφοφορίας. Έτσι, όχι μόνο μπόρεσαν να καταστήσουν τις διαιρετικές τομές τη βάση πάνω στην οποία δομούνταν οι πολιτικές τους, αλλά οργανώνοντάς τες κατά έναν ορισμένο τρόπο μπόρεσαν να σταθεροποιήσουν και να πειθαρχήσουν ατομικές και ομαδοποιημένες πολιτικές συμπεριφορές. Αυτό τα βοήθησε να διαμορφώσουν μια εκλογική βάση πάνω στην οποία θα μπορούν να στηριχτούν και να διατηρηθούν στο πολιτικό σκηνικό.

Ενώ λοιπόν από τη μια μεριά η εμφάνιση και εδραίωση των πολιτικών κομμάτων εξετάζεται υπό τον όρο της κοινωνικοπολιτικής δόμησης, από την άλλη πρέπει εξετασθεί βάσει της θεσμικής ανάπτυξης. Αυτό σημαίνει πως η διαμόρφωση των πολιτικών κομμάτων συνδέεται με διαδικασίες θεσμικής συγκρότησης της πολιτικής, όπως η κοινοβουλευτική οργάνωση, το εκλογικό σύστημα, κ.ά., των οποίων τις λειτουργίες κατάφεραν να εναρμονίσουν.

Αν κοιτάξουμε διεξοδικότερα τους δύο ρόλους των πολιτικών κομμάτων που αναφέραμε, θα διαπιστώσουμε πως υπάρχει άμεση αλληλεπίδραση, καθ' όλη τη διάρκεια εμφάνισης και δραστηριοποίησής τους. Η αδυναμία των κομμάτων να εκπροσωπούν την κοινωνία, δηλαδή η μείωση της ικανότητάς τους να ελέγχουν ατομικές και ομαδοποιημένες πολιτικές συμπεριφορές και να προσελκύουν νέους υποστηρικτές, μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα και στο ρόλο της συστημικής ενσωμάτωσης, δηλαδή της ικανότητάς τους να εναρμονίζουν το πολιτικό σύστημα και τα υποσυστήματά του. Αντιστρόφως, η αδυναμία των πολιτικών κομμάτων να ανταποκριθούν στο ρόλο της συστημικής ενσωμάτωσης μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα πολιτικής εκπροσώπησης.

Εφόσον λοιπόν, αυτοί οι δύο ρόλοι ήταν οι βασικοί κατά τα στάδια εμφάνισης και εδραίωσης των κομμάτων στο πολιτικό σύστημα, μπορούμε να

συμπεράνουμε πως αυτά ακριβώς είναι και τα στοιχεία που διαμόρφωσαν συνθήκες στην «κρίση των κομμάτων» και την ευρύτερη απαξίωση του κομματικού φαινομένου, όπως θα δούμε παρακάτω.

ι) Οι αλλαγές των πολιτικών κομμάτων

Οι αποτυχίες των πολιτικών κομμάτων, όσο αναφορά τον τρόπο διαχείρισης της πολιτικής, έγιναν αντιληπτές από την κοινωνία με αποτέλεσμα να δοθεί τροφή για αρνητικά σχόλια τα οποία και οδήγησαν στη συζήτηση περί εξασθένησης των κομμάτων. Πιο συγκεκριμένα⁵¹, γίνεται λόγος για εξασθένηση του ρόλου τους ως θεσμοί αντιπροσώπευσης, ως όργανα κινητοποίησης της κοινωνίας και μέσα άρθρωσης και συσώρευσης ενδιαφερόντων και αναγκών. Παρ' όλα αυτά έχουν διατηρήσει τόσο το ρόλο τους ως αποκλειστικοί φορείς άσκησης εξουσίας, χωρίς βέβαια κάτι τέτοιο να σημαίνει πως ακόμη και σε αυτή τους λειτουργία δεν παρατηρείται η ανεπάρκεια τους. Επαναφέροντας το διπολικό σχήμα που αναφέραμε παραπάνω, φαίνεται πως και τα δύο άκρα τους είναι αποδυναμωμένα, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει εξασθένηση ή απαξίωσή τους ως θεσμούς.

Εξάλλου, όπως θα δούμε και παρακάτω, η μείωση του αριθμού των ατόμων που προσελκύουν πλέον τα πολιτικά κόμματα, είτε πρόκειται για μέλη είτε για ψηφοφόρους, και η διάβρωση του κομματικού συναισθήματος δεν αποτελούν απαραίτητως συνέπειες οργανωτικών ελλείψεων των κομμάτων αλλά μπορούν να ερμηνευθούν από μη παγιωμένες διαδικασίες ιδεολογικής σύγκλισης μεταξύ των κομμάτων σε ένα πολιτικό σύστημα.

⁵¹ Βλ. *Αντι-κομματικά συναισθήματα*, σελ. 48.

Χωρίς αυτό να συνθέτει ένα παθογενές περιβάλλον μέσα στο οποίο ασφυκτιά η δημοκρατία αλλά ούτε και μια μόνιμη κατάσταση, τα κόμματα πλέον φαίνονται λιγότερο ικανά να κινητοποιήσουν την κοινωνία ώστε να συμμετέχει στην πολιτική. Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια την εμφάνιση νέων δρώντων, όπως νέα πολιτικά κόμματα περισσότερο μονοθεματικά, κοινωνικά κινήματα και ομάδες πίεσης, οι οποίοι προσπαθούν να καλύψουν το κενό που έχει δημιουργηθεί μεταξύ ήδη εγκαθιδρυθέντων κομμάτων και κοινωνίας.

Έτσι λοιπόν , σε ένα περιβάλλον στο οποίο πλέον υπάρχουν πέραν του ενός πολιτικοί δρώντες διαταράσσεται και η ισχύουσα ισορροπία. Η εναρμόνιση θεσμών και υποσυστημάτων καθίσταται έργο περίπλοκο και δύσκολο. Πριν όμως αναλύσουμε τη λεγόμενη «κρίση» πρέπει να δούμε τι είναι αυτό που έχει αλλάξει τα τελευταία χρόνια και η εικόνα που παρουσιάζουν τα πολιτικά κόμματα σήμερα διαφοροποιείται κατά πολύ από εκείνη λίγων μόλις δεκαετιών προωτέρα.

Σε επίπεδο εσωτερικής οργάνωσης, αν και έχει αλλάξει το μοντέλο της ολιγαρχίας, η ολιγαρχία παραμένει. Αλλάζει όχι η ουσία της, αλλά η φύση της. Ενώ τα κόμματα ξεκίνησαν να δημιουργούνται προασπίζοντας τα συμφέροντα μιας συγκεκριμένης τάξης πολιτών⁵² διαμορφώνοντας και την ιδεολογία τους γύρω από αυτά, σήμερα, έχουν πάψει να αποτελούν ιδεολογικούς φορείς, ενώ οι πολιτικές αποφάσεις δε λαμβάνονται πλέον από το σύνολο της οργάνωσης, αλλά μόνο από την ηγεσία του κόμματος και τους επαγγελματίες στο εσωτερικό τους.

⁵² Τα πολιτικά κόμματα, αν και δημιουργήθηκαν για να περιφρουρούν και να προωθούν ειδικά συμφέροντα, αρέσκονται ιδιαίτερα να ταυτίζονται με το σύμπαν, ή τουλάχιστον με το σύνολο των συμπολιτών, να διατείνονται ότι εκπροσωπούν τους πάντες, να αναλαμβάνουν τον αγώνα εν ονόματι και προς το καλό όλων.

Στον πυρήνα της λειτουργίας τους ως θεσμοί εκπροσώπησης της κοινωνίας ήταν η άρθρωση και η συσσώρευση ενδιαφερόντων. Όμως τόσο οι ομάδες πίεσης όσο και τα κοινωνικά κινήματα έρχονται να ταραξουν το πολιτικό σκηνικό και να αναλάβουν αυτό το ρόλο. Δεδομένου του γεγονότος ότι το πολιτικό κόμμα⁵³ πλέον αδυνατεί να κινητοποιήσει την κοινωνία και η ταυτόχρονη μείωση της καθαρά ταξικής διαφοροποίησης, οδηγεί τους πολίτες στο να συμμετέχουν περισσότερο σε κάποια ομάδα που σκοπό έχει να επηρεάσει τις πολιτικές αποφάσεις που αφορούν κάποιο συγκεκριμένο θέμα, παρά να δραστηριοποιηθούν στο πολιτικό χώρο κάποιου κόμματος. Το κοινωνικό κίνημα, και οι ομάδες πίεσης αλλά αυτές με διαφορετικό τρόπο, έρχονται πλέον να υποκαταστήσουν ή ακόμη και να αντικαταστήσουν το πολιτικό κόμμα σε αυτή τη λειτουργία του. Εξάλλου και ο ίδιος ο όρος του κοινωνικού κινήματος υποδηλώνει το σύνολο των προσπαθειών που αναπτύσσει μια ομάδα ατόμων με στόχο την επίτευξη κοινών για τα μέλη του στόχων, οι οποίοι αναφέρονται στην κατάργηση, τροποποίηση, αντικατάσταση ή ακόμη και διατήρηση ενός κοινωνικού θεσμού, δηλαδή ενός συμπλέγματος αξιών, σχέσεων, κανόνων και συμφερόντων που αφορούν σημαντικά κοινωνικά ζητήματα⁵⁴.

Οι αλλαγές όμως της συμπεριφοράς των πολιτών απέναντι στα κόμματα ξεκινούν από τις μεταβολές που παρατηρούνται σε αυτά σε επίπεδο

⁵³ Σε αυτή την περίπτωση μιλούμε για τα ήδη εγκαθιδρυμένα πολιτικά κόμματα, κι όχι για τα νεοϊδρυθέντα μονοθεματικά τα οποία έχουν υιοθετήσει ένα διαφορετικό τρόπο έκφρασης και επικοινωνίας με την κοινωνία.

⁵⁴ Είναι συλλογικοί αγώνες από ανθρώπους «που έχουν κοινούς σκοπούς και αλληλεγγύη μεταξύ τους και βρίσκονται σε κατάσταση παρατεταμένης αλληλεπίδρασης με το κράτος, τις δημόσιες και ιδιωτικές αρχές και τις σχετικές ελίτ», βλ. Tarrow Sidney, *Power in movement : social movements and contentious politics*, Cambridge : Cambridge University Press , 1998.

εσωτερικής οργάνωσης, και οι οποίες εν συνεχεία επιφέρουν αλλαγές και σε όλες τους τις δραστηριότητες είτε αυτές αφορούν το ρόλο τους ως θεσμοί εκπροσώπησης είτε το ρόλο τους ως θεσμοί άσκησης εξουσίας.

Ας δούμε όμως αναλυτικότερα τις αλλαγές αυτές. Στη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα, παρατηρείται αυξημένη σημασία του ρόλου του ηγέτη απέναντι στο σύνολο της κομματικής οργάνωσης, η οποία συνεπάγεται και μείωση του ρόλου των μεσαίων στελεχών. Παρ' όλο, όμως που ισχυροποιείται και αυτονομείται από την πολιτική οργάνωση, παύει ο ηγέτης να αποτελεί την κεφαλή και την ενσάρκωση της συνεκτικής, ιδεολογικά και κοινωνιολογικά, κοινότητας, η οποία της προσέδιδε σταθερότητα στην κυριαρχία. Η πολιτική ζωή προσωποποιείται, καθώς βρισκόμαστε σε περίοδο αυξημένου ατομικισμού. Σε αυτό βοηθάει και η τηλεόραση. Με το μέσο αυτό, όχι μόνο μεταφέρεται το μήνυμα του κόμματος στη βάση της κοινωνίας με εκπληκτική ταχύτητα, γεγονός που συνεπάγεται αυτόματα πως παύονται τα άτομα που επιτελούσαν αυτή τη λειτουργία, αλλά καθώς μιλούμε για τηλεοπτικό χρόνο, τα περιθώρια στενεύουν και μονάχα ο αρχηγός έχει δυνατότητα προβολής. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί πως αν και παρατηρείται ενίσχυση του ρόλου του ηγέτη, παρ' όλα αυτά είναι πιο ευάλωτος και τρωτός όσο αναφορά στη διάρκεια της ηγεσίας του⁵⁵.

Ένα επόμενο χαρακτηριστικό αποτελεί το γεγονός πως οι κρίσιμες αποφάσεις στο εσωτερικό της οργάνωσης λαμβάνονται από την ηγετική ελίτ, μειοψηφική ομάδα, η οποία αποτελείται όχι μόνο από εκλεγμένους αντιπροσώπους, αλλά και από «επαγγελματίες» (βλ. παρακάτω) που βρίσκονται γύρω από τον ηγέτη και χαράζουν τη στρατηγική και την πολιτική

⁵⁵ Βλ. Moschonas G., *In the Name of Social Democracy, The Great Transformation: 1945 to the Present*, Verso 2002, London, New York, σσ. 136,137, πίνακες: 8.1, 8.2.

του κόμματος. Παρατηρείται δηλαδή γραφειοκρατία επαγγελματιών, η οποία συνεπάγεται αλλαγή της σύνθεσης της ολιγαρχικής ομάδας.

Αναφορικά με τους επαγγελματίες, είναι άτομα, είτε εκλεγμένα είτε όχι, τα οποία ανάλογα με την εξειδίκευση στο ιδιαίτερο επάγγελμά τους επιτελούν συγκεκριμένες και πολύ χρήσιμες λειτουργίες για την οργάνωση (πρόκειται για στατιστικούς, δημοσκόπους, κοινωνιολόγους, κ.ά.). Χρησιμοποιούνται συστηματικά επιστημονικά εργαλεία (δημοσκοπήσεις κ.λπ.) προκειμένου να σχεδιάσουν την προεκλογική εκστρατεία και το κυβερνητικό πρόγραμμα του κόμματός τους. Τα κόμματα, με τη βοήθεια των ειδικών, χρησιμοποιούν τις έρευνες προς ανίχνευση των τάσεων και των προτιμήσεων της κοινωνίας. Εδώ πρέπει να υπογραμμίσουμε πως η χρήση έρευνας για τον καθορισμό πολιτικής και της κοινωνικής στρατηγικής είναι σημαντική για το κόμμα, λόγω της υποβάθμισης του ρόλου της πολιτικής οργάνωσης ως διαύλου μεταβίβασης της λαϊκής βούλησης στην πολιτική εκπροσώπηση. Ο νέος προνομιακός ρόλος των μέσων μαζικής επικοινωνίας στην παραγωγή και αναπαραγωγή της πολιτικής προκάλεσε αλλαγές. Καθώς η πολιτική δημοσιοποιείται πλέον από τα μέσα αυτά, η δράση των κομμάτων που παρήγαγαν πολιτική μετατρέπεται σε μια πιο επικοινωνιακή, προσαρμοζόμενη στην «τηλεοπτική δημοκρατία» (δηλαδή στις απαιτήσεις της τηλεόρασης).

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, τόσο η χρήση της τηλεόρασης όσο και άλλων μεθόδων έρευνας, μείωσαν τη χρησιμότητα σημαντικού αριθμού μελών της οργάνωσης, μειώνοντας συνάμα και τον αριθμό τους⁵⁶, ενώ τα

⁵⁶ Τα κόμματα έχουν σήμερα, κατά πολύ, λιγότερα μέλη απ' ότι παλιότερα διότι: (α) τα μέλη είναι λιγότερο χρήσιμα γιατί έπαψαν να είναι (i)οι δίαυλοι μεταβίβασης του μηνύματος από την ηγεσία στη βάση λόγω χρησιμοποίησης της τηλεόρασης, με την οποία το μήνυμα φτάνει στην κοινωνία πολύ

εναπομείναντα έχουν πια περισσότερο εκτελεστικό χαρακτήρα. Όμως, δεν άφησαν ανεπηρέαστο και τον τρόπο άσκησης πολιτικής, ιδεολογικής και επικοινωνιακής. Δίνεται έμφαση στην πολιτική ατζέντα περισσότερο από τις ιδεολογίες. Τα κόμματα δεν εμφανίζουν γενικότερη ιδεολογία, αλλά εστιάζουν την προσοχή τους σε συγκεκριμένα θέματα, που πολλές φορές μπορεί και να μη βρίσκονται σε συμφωνία με την ιδεολογία τους. Είναι όμως περισσότερο ανταγωνιστικά και για τα άλλα κόμματα και στα οποία το κόμμα είναι πιο αποτελεσματικό από τον αντίπαλο.

Μία ακόμη αλλαγή εντοπίζεται στην πηγή χρηματοδότησης των κομμάτων, που σήμερα είναι το κράτος. Αυτό σημαίνει πως η κάθε κομματική οργάνωση δεν εξαρτάται από οικονομικούς παράγοντες. Παλαιότερα υπήρχαν κόμματα μαζών, τα οποία εξαρτώνταν οικονομικά από τα μέλη τους, γεγονός που συνεπάγεται την άμεση ανάγκη πολλών μελών. Σήμερα, το κόμμα δεν έχει ανάγκη τα μέλη, καθώς η κρατική χρηματοδότηση το απελευθερώνει από την εξάρτησή του από αυτά. Παράλληλα, όμως, με την ενίσχυση του κράτους, είναι πιο φιλικά σε οικονομικούς παράγοντες και σε οικονομικές εισφορές προερχόμενες εκτός του κόμματος.

Λογικά, δημιουργείται το ερώτημα αν η σημερινή δημοκρατία, περνώντας μέσα από τα κόμματα με τη σύγχρονη, διαφοροποιημένη μορφή τους, είναι μεγαλύτερη ή μικρότερη. Το γεγονός όμως και μόνο ότι διερωτόμαστε κάτι τέτοιο δηλώνει εναργώς πως δε βρισκόμαστε σε

γρήγορα χωρίς να χρειάζονται πολλά μέλη και (ii) διάυλοι μετάβασης από τη βάση στην ηγεσία, ενέργεια που αντικαταστάθηκε από τις έρευνες και τις δημοσκοπήσεις, (β)τα κόμματα είναι λιγότερο χρήσιμα, σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης όπου έχει μειωθεί τόσο ο ρόλος της πολιτικής όσο και ο ρόλος και η αποτελεσματικότητα των κομμάτων ως θεσμών επίλυσης προβλημάτων, (γ) υπάρχει μεγάλη διάχυση ατομικιστικών ιδεών, και ο ατομικισμός δεν ευνοεί τις συλλογικές δράσεις.

κατάσταση πλήρους δημοκρατίας⁵⁷. Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί πως η επίτευξή της καθίσταται περισσότερο δύσκολη στις μέρες μας από ότι προηγούμενους καιρούς, λόγω του μεγάλου αριθμού ατόμων που απαρτίζουν το κοινωνικό σύνολο. Αν κοιτάξει όμως κανείς στο εσωτερικό ενός κόμματος, που αποτελεί μικρογραφία της κοινωνίας, όσο και πολυπληθής να είναι μια τέτοια οργάνωση σίγουρα δε συγκρίνεται με το σύνολο της κοινωνίας, τα συμπεράσματα παραμένουν ίδια. Επομένως, το σημαντικό δεν είναι αν βρισκόμαστε σήμερα πιο κοντά στη δημοκρατία απ' ότι παλαιότερα, αλλά ότι ακόμα δεν την έχουμε επιτύχει.

Εδώ όμως πρέπει να αναφερθεί ένα πολύ σημαντικό στοιχείο που προκύπτει από την παράθεση των παραπάνω στοιχείων, το οποίο αν και προφανές, δεν γίνεται αντιληπτό εν πρώτοις. Γίνεται λόγος για αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων, οι οποίες τα αναπροσαρμόζουν στα νέα πολιτικά, τόσο ευρωπαϊκά όσο και διεθνή, δεδομένα. Μπορεί για κάποιους πολιτικούς επιστήμονες τα νέα χαρακτηριστικά να συμβάλλουν και στην εξασθένιση του ρόλου τους ως εκφραστές της κοινωνίας και διαχειριστές του κράτους, ενώ για άλλους όχι, αυτό όμως που έχει σημασία είναι το γεγονός πως κανείς δεν αμφισβητεί πως παραμένουν θεμέλια της πολιτικής οργάνωσης της σύγχρονης κοινωνίας. Μιας κοινωνίας που μάχεται να βρει ισορροπία μεταξύ της διαφορετικότητας και της ενότητας μέσα στο πλαίσιο που ορίζει η παγκοσμιοποίηση, όποιον ορισμό κι αν ακολουθήσουμε.

Πιο έντονα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980, θεωρούνταν πως η παγκοσμιοποίηση κάθε άλλο παρά επηρέασε αρνητικά τη δύναμη των

⁵⁷ Με τον όρο «πλήρης δημοκρατία» αναφερόμαστε στην εφαρμογή και ισχύ όλων των χαρακτηριστικών και των βασικών αρχών της αδιακρίτως.

πολιτικών κομμάτων αναφορικά με την άσκηση πολιτικού ελέγχου, παρά την αυξημένη δύναμη της «αγοράς». Ο Garrett⁵⁸ βασίστηκε σε δύο συμπεράσματα. Αρχικά ανέφερε πως η παγκοσμιοποίηση δημιούργησε νέες πολιτικές κανονικότητες για τα κεντροδεξιά κόμματα, τα οποία πλέον επιδίωκαν στη συγκομιδή ψήφων από τη συνεχώς αριθμητικά αυξανόμενη ομάδα των οικονομικά ασταθών, η οποία αντικατέστησε τη συρρικνωθείσα «εργατική τάξη». Ο δεύτερος ισχυρισμός του ήταν πως η παγκοσμιοποίηση προσέφερε νέα πολιτικά κίνητρα για τα δεξιόστροφα κόμματα, τα οποία επεδίωκαν την εφαρμογή νέων οικονομικών πολιτικών που στοχεύουν στην αναδιανομή του πλούτου. Ακόμη και στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, οι κομματικές διαφορές και η αντίθεση δεξιάς-αριστεράς συνεχίζουν να παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στη διαδικασία των πολιτικών αποφάσεων. Μπορεί δηλαδή να διαφαίνεται πλέον πρακτικά η αδυναμία των κομμάτων στον επηρεασμό της κοινής γνώμης, αλλά αυτό δε συνεπάγεται και μείωση της δύναμής τους κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Όπως θα δούμε αναλυτικότερα και παρακάτω, η εξασθένιση του ρόλου των κομμάτων με τον όρο «κρίση του κομματικού φαινομένου» επιχειρείται ανεπιτυχώς ο προσδιορισμός της εξασθένισης του ρόλου των κομμάτων. Και ισχυριζόμαστε ανεπιτυχώς γιατί ο όρος περιγράφει μια στατική κατάσταση, ενώ αντιθέτως κάτι τέτοιο δεν ισχύει και στη πραγματικότητα. Η απαξίωση του κομματικού φαινομένου και η εξασθένιση του ρόλου των κομμάτων είναι διαδικασίες οι οποίες βρίσκονται ακόμα εν εξελίξει, κι όχι καταστάσεις τις οποίες πρέπει να δεχτούμε ως ισχύουσες από

⁵⁸ Βλ. Garrett Geoffrey, *Partisan Politics in the Global Economy*, Cambridge, 1998, Cambridge University Press.

δω και πέρα. Και πάνω ακριβώς σε αυτό τον ισχυρισμό βασίζεται και το επιχείρημά μας πως τα πολιτικά κόμματα μετεξελίσσονται, προκειμένου να διατηρηθούν στα νέα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα, τα οποία διαμορφώνουν και διαμορφώνονται και από το πολιτειακό μόρφωμα του έθνους-κράτους.

Πριν όμως περάσουμε στην ανάλυση του πως οι δύο βασικές μας έννοιες αλληλεπιδρούν και μετασχηματίζονται, δεδομένων όλων των προαναφερθέντων χαρακτηριστικών τους αλλά και της πορείας τους στην πολιτική ιστορία της Δυτικής Ευρώπης, πρέπει να σημειώσουμε πως και γιατί εμφανίστηκαν τα αντι-κομματικά συναισθήματα στην κοινωνία. Και θα βασιστούμε σε αυτό που διαφαίνεται, αλλά δεν ερμηνεύεται με τον ίδιο τρόπο από όλους τους σύγχρονους πολιτικούς επιστήμονες, πως τα κόμματα εμφανίζουν συμπτώματα αδυναμίας στο να εκφράσουν σωστά την κοινωνία και να την αντιπροσωπεύσουν, το οποίο και συνεπάγεται αυτόματα μείωση της ικανότητας διακυβέρνησης.

Αντι-κομματικά συναισθήματα

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή για να δούμε πότε και με ποια αφορμή εμφανίστηκαν αντι-κομματικά συναισθήματα.

Το 1992 ο όρος *Parteienverdrossenheit*, δηλαδή «εκνευρισμός» με τα κόμματα ή «κρίση στην αποδοχή των κομμάτων», αποτελούσε για την Γερμανία τον πιο κατάλληλο για να περιγράψει την ισχύουσα κατάσταση στη χώρα, δεδομένης της ικανότητάς του να συλλαμβάνει τον τόνο της συζήτησης σχετικά με τα πολιτικά κόμματα⁵⁹. Παρά το γεγονός όμως πως ο όρος αυτός αφορούσε κυρίως τα γερμανικά κόμματα, θα μπορούσε εξίσου να χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει την πολιτική κατάσταση και σε άλλες χώρες, στις οποίες τα κόμματα ενδιαφέρονταν μόνο για τα τεκτενόμενα στο εσωτερικό τους και την κάλυψη των δικών τους αναγκών, αδυνατώντας να εφαρμόσουν πολιτικές προσανατολισμένες στην κάλυψη των αναγκών της κοινωνίας, ενώ παράλληλα έκλιναν προς τη διαφθορά.

Τη δυσαρέσκεια αυτή απέναντι στα πολιτικά κόμματα της Ευρώπης της δεκαετίας του 1990 μπορούμε να τη χωρίσουμε σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Στην πρώτη κατατάσσονται αυτοί που αποδίδουν την κρίση επικεντρωμένοι στα οργανωτικά χαρακτηριστικά των κομμάτων και στη δεύτερη όσοι εστιάζουν στο πώς προσλαμβάνει η κοινωνία τις ενέργειες των πολιτικών κομμάτων.

Έτσι λοιπόν, προκύπτουν δύο είδη αντικομματικών συναισθημάτων⁶⁰. Ο «πολιτισμικός αντικομματισμός», ο οποίος έχει ρίζες σε ιστορικές παραδόσεις και θεμέλιες αξίες της πολιτικής κουλτούρας, κι ως εκ τούτου

⁵⁹ Immerfall 1993, "German Party Sociology in the Nineties: On the State of a Discipline in Times of Turmoil", *European Journal for Political Research*, 23: 465-482.

⁶⁰ Βλ. *Ant-party Sentiments in Southern Europe*, σελ. 260.

είναι ανεξάρτητος των βραχυπρόθεσμων αλλαγών στις πολιτικές συνθήκες κάθε χώρας και ο «αντιδραστικός αντικομματισμός» (reactive antipartyism), ο οποίος προκύπτει ως αντίδραση των πολιτών τόσο απέναντι στην αθέτηση υποσχέσεων και στη μη κάλυψη των αναγκών τους από τους κομματικούς εκπροσώπους όσο και απέναντι στην αναποτελεσματικότητα και ανεπαρκή λειτουργία των πολιτικών θεσμών.

Ενώ το πρώτο είδος αντικομματικών συναισθημάτων βασίζεται στο σύνολο των λειτουργιών των πολιτικών κομμάτων χωρίς να επισημαίνει συγκεκριμένες ελλείψεις και ανεπάρκειες στη δράση τους, το δεύτερο, βάσει της θέσης του Bartolini που αναφέραμε και προηγουμένως και υιοθετήσαμε, επικεντρώνεται στο διττό αυτό ρόλο των πολιτικών κομμάτων την αντιπροσώπευση της κοινωνίας και την ικανότητα πολιτικής ενσωμάτωσης και στην ικανότητα τους διακυβέρνησης μέσω της συστημικής ενσωμάτωσης, δηλαδή της εναρμόνισης των θεσμικών λειτουργιών ολόκληρου του πολιτικού συστήματος.

Προβληματισμό όμως δημιουργεί το γεγονός πως παρ' όλη την αντίδραση και τη δυσαρέσκεια των πολιτών απέναντι στα πολιτικά κόμματα, εκείνα παραμένουν οι κύριοι δρώντες της πολιτικής. Καθώς η κομματική ηγεσία τρόπον τινά αυτονομείται από τα υπόλοιπα μέλη του κόμματος, όπως είδαμε και στο κεφάλαιο για την πορεία του πολιτικού κόμματος⁶¹, και καθώς οι ενέργειές της περιστρέφονται κυρίως γύρω από τα δικά της συμφέροντα, είναι σχεδόν αναπόφευκτο να μη θεωρηθεί απόμακρη και αποξενωμένη από την κοινωνία και τα προβλήματά της. Πολλώ δε μάλλον όταν αυτή η απόσταση συνοδεύεται κι από μια αντιληπτή αποτυχία να εκτελέσει τα

⁶¹ Βλ. σελ. 44.

καθήκοντά της (ακόμα κι αν τέτοια αποτυχία μπορεί να προέλθει από τους περιορισμούς, και εθνικούς και διεθνείς, που είναι πέρα από τον έλεγχο του κόμματος). Πρόκειται στην ουσία για μια διπλή αποτυχία των σημερινών κομμάτων, καθώς δεν μπόρεσαν όχι μόνο να εκτελέσουν σωστά την αντιπροσωπευτική τους λειτουργία αλλά αποδείχθηκαν ανίκανα για μια σωστή διακυβέρνηση. Τα στοιχεία αυτά αναπτύσσουν μια αίσθηση αλλοτρίωσης και έλλειψη εμπιστοσύνης των ψηφοφόρων απέναντι στα πολιτικά κόμματα και την ηγεσία τους.

Το παραπάνω προκαλεί ακόμη μεγαλύτερους κλυδωνισμούς καθώς επηρεάζει όχι μόνο το εσωτερικό των πολιτικών κομμάτων αλλά το ευρύτερο πολιτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο δρουν. Προκαλούνται δηλαδή εξωγενείς προς τα κόμματα αλλαγές που στη συνέχεια δημιουργούν ενδογενείς μεταβολές.

Ξεκινώντας όμως την ανάλυση από μικροσκοπικό επίπεδο, παρατηρούμε πως ένα μεγάλο μέρος των προβλημάτων που καλούνται να αντιμετωπίσουν τα πολιτικά κόμματα είναι το αποτέλεσμα των αποφάσεων και των ενεργειών που έχουν λάβει τα ίδια. Με άλλα λόγια, με το να ενισχύσουν τη δύναμή τους στη δημόσια σφαίρα, διακινδύνευσαν να θεωρηθεί πως δίνουν προνόμια στον ίδιο τους τον εαυτό και πως, είτε άμεσα είτε έμμεσα, χρησιμοποιούν τους κρατικούς πόρους για να ενισχύσουν τη δύναμή τους και τη θέση τους στο πολιτικό σκηνικό. Δεδομένου ότι ο ρόλος τους ως θεσμοί εκπροσώπησης της κοινωνίας είχε αποδυναμωθεί και οι πολίτες έδειχναν αποστροφή προς αυτά, κινδύνευαν να αποτύχουν και στο ρόλο τους ως θεσμοί άσκησης εξουσίας, γεγονός που θα σήμαινε και το τέλος τους. Όμως, τα κόμματα κατάφεραν να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους ως οργανώσεις, εισβάλλοντας λίγο πολύ στο κράτος. Με αυτές τους τις ενέργειες

είχαν σπείρει τους σπόρους για τη δική τους κρίση νομιμότητάς. Βλέποντας δηλαδή τα κόμματα πως απομακρύνονται από τη βάση τους και προσπαθώντας να διατηρήσουν τη θέση τους στο πολιτικό σκηνικό διείσδυσαν περισσότερο στο κράτος. Η ενέργειά τους αυτή όμως όχι μόνο τα αποξένωσε περισσότερο από τους ψηφοφόρους τους, αλλά δημιούργησε συνάμα και την εντύπωση πως ταυτίζονται με το κράτος και τις λειτουργίες του.

Βάσει λοιπόν αυτών των στοιχείων, κατανοούμε πως υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός απογοητευμένων πολιτών. Βασιζόμενοι στην πρόσφατη εμπειρία στην Ευρώπη, φαίνεται πως πλέον υπάρχει μια μεγάλη μερίδα αυτού του συνόλου που μπορεί να εκμεταλλεύεται από τα αποκαλούμενα «αντι-κομματικά κόμματα», συχνά της άκρας δεξιάς, τα οποία επιδιώκουν να προσεγγίσουν εκείνους που αποξενώνονται από τα καθιερωμένα κόμματα, κι αυτό το επιτυγχάνουν κάνοντας έκκληση σε πιο ξενοφοβικά, ρατσιστικά, και ουσιαστικά αντιδημοκρατικά συναισθήματα. Με άλλα λόγια, με το να συσσωρεύουν σε ένα “bloc” όλα τα καθιερωμένα κόμματα στα οποία θα αντιτίθεται ο παραμελημένος πολίτης, αυτά τα νέα εξτρεμιστικά κόμματα επιδιώκουν να μεταφράσουν μια συγκεκριμένη αντίθεση σε ό,τι ονομάζουμε καρτελοποίηση των πολιτικών κομμάτων, δηλαδή σε μια πιο γενικευμένη επίθεση εναντίον του πολιτικού συστήματος, και πιθανόν σε μια επίθεση εναντίον των δημοκρατικών αξιών. Και ενώ, με μικρές εξαιρέσεις βέβαια, η έκκληση αυτών των κομμάτων παραμένει περιθωριοποιημένη, εμφανίζεται ένα γενικότερο πρόβλημα νομιμοποίησης των σύγχρονων δημοκρατιών.

Η αποξένωση των πολιτών και η δυσαρέσκειά τους προς τα κόμματα, πέραν της προηγούμενης κατηγοριοποίησης, μπορεί να χωριστεί και σε άλλες τέσσερις κατηγορίες με βάση το βαθμό αποδοκμασίας προς αυτά σύμφωνα

με τον Hans Daadler⁶². Αρχικά, υπάρχει η θεωρία, βασισμένη είτε σε απολυταρχικές ιδεολογίες είτε σε αφελείς δημοκρατικές πεποιθήσεις, άρνησης των κομμάτων⁶³ και το νόμιμο ρόλο τους εν γένει, καθώς θεωρούνται απειλή για την κοινωνία.

Προχωρώντας περισσότερο πάνω σε αυτή τη θεώρηση, η πηγή μιας τέτοιας απόρριψης του κόμματος μπορεί να βασιστεί πάνω σε δύο πολύ διαφορετικούς κορμούς σκέψης. Αφ' ενός, υπήρξαν οι υπερασπιστές μιας παραδοσιακής πολιτικής τάξης που είδαν στην άνοδο του πολιτικού κόμματος μια ανεπιθύμητη εισβολή στην έκταση του κράτους, το οποίο ως φύλακα μακροπρόθεσμου ενδιαφέροντος απειλήθηκε να πέσει θύμα ιδιωτικών βραχυπρόθεσμων συμφερόντων. Από την άλλη υπήρχαν εκείνοι οι οποίοι θεωρούσαν πως έφτασε η τυραννία του πολιτικού κόμματος, καθώς άρεται η ελεύθερη ατομική βούληση και πράξη χάριν κολεκτιβιστικών οργανώσεων που καθοδηγούνται από ανεύθυνες ελίτ.

Το πρώτο εκ των επιχειρημάτων αυτών έδωσε λογικά αφορμή για το συχνό ισχυρισμό ότι υπήρξε κίνδυνος για *Parteienstaat*. Για εκείνους που χρησιμοποιούν αυτήν την έννοια, τα κόμματα (που σε μεγαλύτερη ανάλυση δεν ήταν παρά τα όργανα των πολιτικών elites που καλύπτουν, τα ιδιωτικά συμφέροντα κάτω από το μανδύα της ιδεολογίας) καταπατούσαν τη κινητήρια δύναμη για το κράτος, τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, η οποία έπρεπε να μείνει άθικτη από εγχειρήματα «αποικισμού»⁶⁴.

Κατά το δεύτερο επιχειρήμα, τα κόμματα θεωρήθηκαν όχι γνήσια όργανα της αντιπροσώπευσης, αλλά εμπόδια μεταξύ του ατομικού και του

⁶² Βλ. Gunther Richard, Montero Jose Ramon, Linz Juan J., Juan Jose, *Political parties : old concepts and new challenges*, σελ. 39-56.

⁶³ Ο.π. σελ. 39-42

⁶⁴ Βλ. *Parties, Old Concepts, New Challenges*, σελ. 41, όπου χρησιμοποιείται ο όρος “colonization”.

γενικού συμφέροντος. Σε όποια σκέψη και να βασιστούμε, οδηγούμαστε στην προσπάθεια σκόπιμου περιορισμού του πεδίου του κόμματος. Κατά συνέπεια, θεωρήθηκε απαραίτητο να ανοσοποιηθούν ορισμένοι τομείς της κυβέρνησης από τον ασφυκτικό κλοιό του (ειδικότερα ο δικαστικός, αλλά και η γραφειοκρατία) Συγχρόνως, θα ήταν ζωτικής σημασίας να διατηρηθούν οι άμεσοι σύνδεσμοι μεταξύ της κοινωνίας και των ηγετών της, ώστε να αποκλειστεί η πλήρης κυριαρχία των κομμάτων σε εκείνη την σχέση. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί, για παράδειγμα, με τη βεβαίωση της άμεσης εκλογής των Προέδρων ή των πρωθυπουργών, και με τη διατήρηση ή την εισαγωγή άλλων δημοψηφισματικών μεθόδων, συμπεριλαμβανομένου του δημοψηφίσματος που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από την κυβέρνηση αν υπάρχει κίνδυνος να μονοπωληθεί το Κοινοβούλιο από κόμματα που περιστρέφουν τις ενέργειές τους γύρω από δικές τους ανάγκες.

Εάν ο παραπάνω συλλογισμός είχε την προέλευσή του σε παλαιότερες, αυταρχικές παραδόσεις, οι νεότερες αντιλήψεις αναφερόμενες στην άμεση δημοκρατία θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ίδια κατεύθυνση. Η έννοια του Rousseau περί γενικής βούλησης μιλά για μια ενιαία κοινωνία όπου δε θα παραχωρείται κανένας ειδικός χώρος σε επιμέρους κοινωνίες. Ο,τιδήποτε παρεμβεί μεταξύ των ατόμων και της γενικής βούλησης είναι βέβαιο πως θα παρέμβει και στο γενικό συμφέρον. Αυτό σημαίνει πως οι πολίτες πρέπει να παραμείνουν ελεύθεροι και αυτόνομοι παρά να επιτρέψουν να παραχωρηθεί το δικαίωμά τους αυτό στα χέρια των «κομμάτων», γεγονός το οποίο θα τους απογυμνώσει από το δικαίωμά τους να αποφασίσουν για τους εαυτούς τους.

Τα δύο επιχειρήματα (το παλαιότερο αυταρχικό και αυτό που ευνοεί την άμεση έκφραση της βούλησης του ατόμου) αρχικά φαίνονται να βρίσκονται σε αντίθετους πόλους. Όμως με μια βαθύτερη ανάλυση

διακρίνονται ορισμένα κοινά γνωρίσματα. Και στη δύο θέσεις υπάρχει η κοινή παραδοχή πως προ της εμφάνισης των πολιτικών κομμάτων υπήρχε μια αρμονία η οποία τώρα έρχεται να διαταραχθεί. Και στις δύο υπήρξε μια σαφής αποστροφή για τις σύγχρονες μορφές οργάνωσης. Και οι δύο απέρριψαν επίσης την ιδέα της εξουσιοδότησης για τους εκλεγμένους αντιπροσώπους, καθώς τους θεωρούν ικανούς να εξασθενίσουν το σχηματισμό της γνήσιας θέλησης και του αντικειμενικού ενδιαφέροντος, είτε ανήκουν στο κράτος είτε στους ανθρώπους.

Τα σύγχρονα κόμματα, με άλλα λόγια, προϋποθέτουν τους όρους της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Χαρακτηριστικά, τα κόμματα απορρίπτονται από εκείνους που δεν δέχονται τέτοιες ελλοχεύουσες αρχές, είτε επειδή θεωρούν πως το κράτος έχει τις νόμιμες αξιώσεις πέρα από την εκλογική έκφραση και τη δημοκρατική αντιπροσώπευση, είτε επειδή βλέπουν τα κόμματα ως τις κατ' εξοχή κομματικές ενώσεις, που τόσο έντονα απέρριπτε ο Rousseau βασιζόμενος στον ισχυρισμό ότι παραβίαζαν το σχηματισμό μιας (μυθικής) γενικής θέλησης.

Μια άλλη θεωρία είναι εκείνη που απορρίπτει όχι το κόμμα ως πολιτικό μόρφωμα, αλλά επιλεκτικά συγκεκριμένους τύπους κομμάτων⁶⁵ και πιο συγκεκριμένα το κόμμα μαζών. Από τη μία πλευρά βρίσκονται όσοι τάσσονται υπέρ του, οι οποίοι τονίζουν τα στοιχεία της χειραφέτησης και της δημοκρατικής προοπτικής τους, καθώς θεωρούν πως το κόμμα μαζών είναι μια νέα μορφή οργανωμένης εισόδου ενός μεγάλου μέρους της κοινωνίας στην πολιτική. Στην αντίπερα όχθη όμως βρίσκονται όσοι εναντιώνονται του κόμματος μαζών, οι οποίοι βασίζονται στη λογική πως τα κόμματα αυτά είναι πολιτικές μηχανές με ισχυρό ιδεολογικό υπόβαθρο, τα οποία όμως

⁶⁵ Ο.π. σελ. 42-43.

εκπροσωπούν τμήματα της κοινωνίας κι όχι την κοινωνία στο σύνολό της. Θεωρούν πως τα κόμματα μαζών υπερβαίνουν τα όρια νομιμοποίησης της ανταγωνιστικής εκλογικής πολιτικής εντός του κράτους.

Αναλύοντας λίγο περισσότερο τη θεωρία αυτή παρατηρούμε πως οι δύο πλευρές υποστηρίζουν ακριβώς αντίθετη θεώρηση για το κόμμα μαζών. Οι μεν κάνουν λόγο για μαζική είσοδο της κοινωνίας στην πολιτική ενώ οι δε εστιάζουν στο γεγονός ότι το κόμμα μαζών διαιρεί την κοινωνία σε μικρότερες ομάδες με αποτέλεσμα να θέτει σε κίνδυνο το ισχύον ανταγωνιστικό εκλογικό σύστημα και την ισχύουσα πολιτική κατάσταση. Αν και οι ενάντιοι του κόμματος μαζών δεν αποτελούν παρά μια μικρή ομάδα των πολιτικών επιστημόνων, αυτό που διαφαίνεται από τη θέση τους απέναντι στην έννοια «κόμμα μαζών» είναι το γεγονός ότι αντιλαμβάνονται τη δύναμή του, η οποία μπορεί να ανατρέψει την καθεστηκυία τάξη. Πρόκειται στη ουσία για μια έμμεση παραδοχή της σημαντικότητας του, η οποία τους οδηγεί «απέναντί» του.

Δε λείπει όμως και η θεωρία περί απόρριψης συγκεκριμένων τύπων πολιτικών συστημάτων⁶⁶, αλλά δεν ανήκει στην ευρύτερη προβληματικής της έρευνάς μας να αναλύσουμε τη θέση αυτή.

Τέλος, υπάρχει η άποψη περί κορεσμού των πολιτικών κομμάτων⁶⁷. Για τους θεωρητικούς που υποστηρίζουν την άποψη αυτή, σύμφωνα με τον Daadler, τα πολιτικά κόμματα αποτελούν πλέον ξεπερασμένο τρόπο κοινωνικής εκπροσώπησης κι έχουν πάψει να αποτελούν φορείς ιδεολογικών αρχών. Βασιζόμενοι στη λογική πως σημασία πλέον έχουν τα πρόσωπα κι όχι τα κόμματα, οι ομάδες πίεσης και τα κοινωνικά κινήματα είναι εκείνα που

⁶⁶ Ο.π. σελ. 43-51.

⁶⁷ Ο.π. σελ. 51-56

στην ουσία ασκούν τις λειτουργίες που μέχρι τώρα βρίσκονταν στη δικαιοδοσία των κομμάτων. Στην ουσία καλούνται να καλύψουν ένα κενό εκπροσώπησης. Οι νεωτερικές κοινωνίες που στηρίζονται στις πολιτικές βάσεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και των ατόμων-πολιτών, παρέχουν ευκαιρίες και προοπτικές συλλογικής κινητοποίησης ενώ ταυτόχρονα δημιουργούν τις προϋποθέσεις ακύρωσης και διάλυσης των συλλογικών οντοτήτων. Επομένως, είναι πολύ δύσκολο να μπορέσουν να διατηρηθούν οι ισορροπίες σε πολιτικό επίπεδο όταν η πολιτική διαδραματίζεται εκτός συστήματος, αγγίζοντας τα όρια της νομιμοποίησης του. Αυτό λοιπόν που αναπόφευκτα θα ακολουθήσει είναι είτε να διευρύνει το ισχύον σύστημα τα όρια του ώστε να συμπεριλάβει τις νέες μορφές πολιτικής έκφρασης, είτε οι νέες αυτές μορφές να προσαρμοστούν στα ισχύοντα όρια νομιμοποίησης. Καταλήγουμε ως εκ τούτου στο σημείο εκκίνησής μας, το πολιτικό κόμμα.

Σχολιάζοντας όμως την τελευταία αυτή θεωρία, πρέπει να σημειώσουμε πως τα επιχειρήματα πάνω στα οποία βασίζεται σαφώς και ανταποκρίνονται σε πραγματικά στοιχεία, αφού όπως προείπαμε έχει εξασθενήσει ο αντιπροσωπευτικός ρόλος των κομμάτων δημιουργώντας ένα κενό επικοινωνίας με την κοινωνία και ως εκ τούτου εκπροσώπησης, αλλά παραμελεί τελείως ένα πάρα πολύ σημαντικό στοιχείο. Αυτό της συστημικής ενσωμάτωσης των κομμάτων. Μπορεί βέβαια να σημειώνεται εξασθένησή τους και σε αυτό τους το ρόλο, όμως, τουλάχιστον ακόμη, κανένας άλλος φορέας εκπροσώπησης της κοινωνίας δεν έχει επιτύχει εναρμόνιση των θεσμικών λειτουργιών του πολιτικού συστήματος κι ακολούθως κατάληψη της εξουσίας. Κι αυτό κατά τη γνώμη μας δεν οφείλεται στο γεγονός ότι όλοι οι άλλοι φορείς εκπροσώπησης της κοινωνίας πέραν του πολιτικού κόμματος

είναι εξωτερικοί του πολιτικού συστήματος, άρα έχουν λιγότερες δυνατότητες εξουσιαστικού ελέγχου. Αντιθέτως οφείλεται στο γεγονός ότι το πολιτικό κόμμα διατηρεί τη σημαντικότητά του στο πολιτικό σύστημα παρά τις δυσκολίες που καλείται να αντιμετωπίσει προσπαθώντας να προσαρμοστεί στα νέα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα.

Πώς σχετίζονται οι δύο έννοιες;

Ο αρχικός σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να καταφέρει να βρει τους συσχετισμούς εκείνους μεταξύ εθνικού κράτους και πολιτικού κόμματος που ισχύουν στη σημερινή Ευρώπη, η οποία λειτουργεί και επηρεάζεται άμεσα από τις εξελίξεις που συντελούνται σε παγκόσμιο και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Για να το πετύχουμε λοιπόν αυτό θα ξεκινήσουμε από μια αναφορά του Harold Laski σχετικά με τις δύο έννοιες που εξετάζουμε, και η οποία στη βάση της έχει κοινά στοιχεία με ανάλογες πολλών άλλων θεωρητικών. *Κάθε κράτος είναι μια τυπικά καθορισμένη κοινωνία, χωρισμένη σε κυβέρνηση και υπήκοους. και η κυβέρνηση είναι μια ομάδα προσώπων μέσα στο κράτος, που εφαρμόζει τις νομικές προσταγές πάνω στις οποίες στηρίζεται το κράτος και, σε αντίθεση με οποιαδήποτε άλλη ομάδα προσώπων μέσα στην κοινωνία μιας περιοχής, αυτή δικαιούνται να χρησιμοποιεί εξαναγκασμό, ώστε να επιβάλει την υπακοή σ'αυτές τις προσταγές*⁶⁸. Συνάμα, προσθέτει πως *κάθε πολίτης του σύγχρονου κόσμου είναι υπήκοος ενός κράτους, το οποίο υποτάσσει τα άτομα, αν είναι αναγκαίο και με τη βία, σε έναν ορισμένο τρόπο ζωής*⁶⁹. [...], *με τον τρόπο που λειτουργεί, εσκεμμένα δεν αναζητά τη γενική δικαιοσύνη ή τη γενική ωφέλεια, αλλά το συμφέρον στην ευρύτατη έννοια της κυρίαρχης τάξης*⁷⁰.

Στη θέση αυτή, η οποία υποστηρίζεται από αρκετούς θεωρητικούς, είναι προφανής και έκδηλη η συνεχής αναφορά του στοιχείου της υποτέλειας. Ο πολίτης είναι υπήκοος του κράτους ωσάν να ήταν δούλος ενός ηγεμόνα,

⁶⁸ Harold Laski, *Εισαγωγή στην πολιτική*, σελ 12.

⁶⁹ Ο.π., σελ. 13

⁷⁰ Ο.π., σελ. 18.

ενός κυρίαρχου. Η θέση αυτή δε θα προκαλούσε και τόσο μεγάλη αντίδραση σε εμάς εάν αφορούσε κάποια άλλη χρονική περίοδο, κι όχι εκείνη κατά την οποία είναι δημοσιευμένη, δηλαδή τη δεκαετία του 1970. Μπορεί από τότε να έχουν σημειωθεί πολλές αλλαγές σε επίπεδο πολιτικών κομμάτων και ευρύτερης κομματικής πραγματικότητας, όμως ακόμη και τότε δε τίθονταν ζήτημα υποτέλειας με την έννοια που το αναφέρει ο συγγραφέας. Στη δική του θεώρηση δεν υπάρχει ούτε κατ'ελάχιστο η έννοια του δικαιώματος, πολλώ δε μάλλον η έννοια της ελευθερίας. Η έννοια που ξεχωρίζει εναργώς είναι εκείνη της κυριαρχίας. *Η εξουσία στηρίζεται για τη συνηθισμένη συμπεριφορά της πάνω στη συναίσθηση της κυριαρχίας, στη συνήθεια της οργάνωσης, στην ικανότητα να παράγει άμεσο αποτέλεσμα. Σ' ένα δημοκρατικό κράτος, όπου υπάρχουν μεγάλες ανισότητες οικονομικής ισχύος, τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα των φτωχών είναι ακριβώς η έλλειψη αυτών των γνωρισμάτων*⁷¹. Θα μπορούσε κανείς να πει πως η θεώρηση αυτή πλησιάζει σε εκείνη του Derrida στο έργο του *Voyous* σχετικά με την έννοια της κυριαρχίας.

Στο έργο του αυτό ο Derrida εξετάζει την ιστορία της έννοιας της κυριαρχίας, χρησιμοποιώντας ως εργαλεία στην έρευνά του τα έργα των Bodin, Hobbes, Rousseau, Schmitt, και άλλων. Μπροστά σε αυτή την κατάσταση της κυριαρχίας, σκιαγραφεί την κατανόηση της "ελευσόμενης δημοκρατίας", που διακρίνει σαφώς από οποιοδήποτε είδος ρύθμισης του ιδανικού ή τελεολογικού ορίζοντα. Δε θέλει να δηλώσει ούτε τη δημοκρατία που έρχεται, ούτε να προσφύγει σε μια φόρμουλα επανόρθωσης και λύτρωσης. Η ιδέα ότι η δημοκρατία θα παραμείνει πάντα στο μέλλον δεν είναι

⁷¹ Laski, σελ. 20.

για αυτόν μια χρονική έννοια. Μάλλον, η φράση «ελευσόμενη δημοκρατία» ενέχει το στοιχείο του απρόβλεπτου, τη δομή ενός γεγονότος πέρα από τον υπολογισμό και τον προγραμματισμό

Ακολουθεί τις ετυμολογικές ρίζες της έννοιας «Rogues- Voyous» από τη Γαλλία και αναφέρεται στο γεγονός ότι η έννοια του «Voyous» εμφανίστηκε το 19^ο αιώνα και χρησιμοποιήθηκε από μέλη των ανώτερων τάξεων προς διαχωρισμό τους, με σκοπό τον αποκλεισμό και το διασυρμό, από ανθρώπους που προέρχονταν από παραμελημένα μέρη της πόλης ή από κατώτερες τάξεις⁷². Ο «απατεώνας» (Rogues-Voyous) είναι πάντα ο άλλος. Αυτός που θα προκύψει ως περιθώριο από τους περιορισμούς βάσει της αστικής του θέσης στην εκπολιτισμένη κοινότητα στην οποία γίνεται αποδεκτός. Το κράτος αυτό, δηλαδή το κράτος «αλήτης», πρέπει πάντοτε να διώκεται γιατί ενέχει κινδύνους για την ελεύθερη και δημοκρατική κοινωνία κι αυτό οδηγεί σε πόλεμο.

Με αφορμή την παραπάνω θεώρηση του Derrida, αξίζει στο σημείο αυτό να σημειώσουμε τι πραγματικά συμβαίνει στο εσωτερικό του έθνους-κράτος, αν δηλαδή υπάρχει και σε ποιο βαθμό το στοιχείο της κυριαρχίας του ενός απέναντι στο άλλο. Ας ξεκινήσουμε από την παραδοχή πως το κράτος αποτελεί τη βασική μορφή οργάνωσης ενός έθνους, δηλαδή μιας κοινωνίας ανθρώπων. Σύμφωνα μάλιστα και με τον κο Δημητρακόπουλο⁷³, *το κράτος είναι η αναγκαία μορφή ζωής του έθνους, διότι δια του κράτους επιτυγχάνει τελειότερα τους σκοπούς του*. Αναφέρει βέβαια πως το κράτος δεν αποτελεί

⁷² Αν κάποιος πάρει την αγγλική ερμηνεία του όρου, δηλαδή rogues, τότε ο αποκλεισμός είναι ακόμη εντονότερος, γιατί τότε δε λαμβάνει χώρα μόνο μέσα στην ανθρώπινη κοινότητα, αλλά η έννοια μπορεί να εφαρμοστεί σε κάθε αποκλίνουσα ή αποκαλούμενη ανώμαλη συμπεριφορά στην οργανική περιοχή γενικά (ζώα, φυτά).

⁷³ Δημητρακόπουλος, *Το Έθνος*, σελ 103.

προϋπόθεση του έθνους, αλλά θεωρεί πως το έθνος τελειοποιείται οργανωσιακά μέσα στο κράτος. Το ζήτημα όμως είναι ποιος είναι το κράτος, ποιος είναι αυτός που οργανώνει το έθνος, το σύνολο της κοινωνίας.

Στην εποχή που εξετάζουμε γίνεται πολύ συχνά λόγος για το σημαντικό για την εξέλιξη της ευρωπαϊκής ιστορίας αλλά και το μέλλον της πολιτικό μάρφωμα του έθνους-κράτους, είτε άλλοι διαβλέπουν τη κατάρρευσή του είτε τη διατήρησή του. Και η μία πλευρά και η άλλη, όπως είδαμε και παραπάνω, κάνουν λόγο για το αν το εθνικό κράτος είναι κυρίαρχο και αυτόνομο στο εσωτερικό του, για τον αν μπορεί να διατηρήσει ή όχι την κυριαρχική κρατική δύναμη απέναντι στους πολίτες του, των οποίων ο αριθμός καθορίζει το μέλλον του, καθώς αύξηση ή ελάττωση του πληθυσμού σημαίνει και αντίστοιχο βαθμό ισχύος του έθνους-κράτους. Κανείς όμως δεν κάνει λόγο για το ποιος είναι εκείνος που τελικά ασκεί την εξουσία για λογαριασμό του κράτους απέναντι στο έθνος. Και στο σημείο αυτό είναι που εμφανίζονται τα πολιτικά κόμματα και οι λειτουργίες του κομματικού φαινομένου σε ευρύτερη κλίμακα.

Τα πολιτικά κόμματα, βάσει όποιου ορισμού, αποτελούν τους διαμεσολαβητές μεταξύ πολιτών και των αναγκών τους από τη μία και των θεσμών λήψης αποφάσεων από την άλλη. Είναι θα μπορούσαμε να πούμε τα κανάλια διάδρασης μεταξύ κοινωνίας και κράτους. Σύμφωνα μάλιστα με το Stefano Bartolini οι δύο σημαντικότερες συμβολές του πολιτικού κόμματος στη σύγχρονη πολιτική είναι η πολιτική και συστημική τους ενσωμάτωση⁷⁴. Όμως στην περίοδο την οποία μελετούμε, τα κόμματα έπαψαν να αποτελούν

⁷⁴ Bartolini Stefano, “Political parties rise, consolidation, and decline in Europe. A developmental perspective”.

για την κοινωνία το διάυλο επικοινωνίας της με το κράτος, ενώ αντιθέτως ταυτίστηκαν με αυτό.

Φυσικό λοιπόν ήταν να αντιδράσει η κοινωνία μπροστά σε αυτή την εξέλιξη κι αυτό φάνηκε από τη συνεχή αύξηση της αποστρέφειας προς τα κόμματα και το κομματικό φαινόμενο γενικά, όπως είδαμε αναλυτικότερα σε προηγούμενο κεφάλαιο. Το ζήτημα όμως που προκύπτει στο σημείο αυτό είναι να δούμε γιατί συνέβη αυτή η ταύτιση, κι αυτό πρέπει να εξετασθεί και από τις δύο πλευρές, δηλαδή και από το έθνος-κράτος και από τα πολιτικά κόμματα.

Ξεκινώντας λοιπόν από το έθνος-κράτος, η παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, όντας κάτι καινούριο για τα δεδομένα του, απειλούσε την αυτοδυναμία και τη συνοχή του. Έτσι λοιπόν, για να μπορέσει να διατηρήσει τη δύναμή του προσπάθησε να διατηρήσει την ισχύουσα κατάσταση στο εσωτερικό του. Υπερασπιστές και θεμελιωτές του ισχύοντος δημοκρατικού συστήματος ήταν τα πολιτικά κόμματα. Επομένως, αυτό που επιχείρησε ήταν να μπορεί να τα ελέγχει προκειμένου να διατηρηθούν οι ισχύουσες ισορροπίες.

Από την άλλη, τα πολιτικά κόμματα, βλέποντας να αποδυναμώνεται συνεχώς ο ρόλος τους ως θεσμοί που εκπροσωπούν την κοινωνία, και προκειμένου να διατηρηθούν στο πολιτικό σύστημα εστίασαν την προσοχή τους στο ρόλο τους ως θεσμοί άσκησης εξουσίας. Για να το επιτύχουν λοιπόν αυτό έπρεπε να μπορούν να ελέγχουν όσο το δυνατόν περισσότερο το κράτος, ώστε να αποφευχθούν προβλήματα που θα τα θέσουν στο περιθώριο. Και ποιος άλλος τρόπος ήταν καλύτερος από το να κατέχουν, κι ως εκ τούτου να ελέγχουν πλήρως το κράτος.

Αυτό λοιπόν που συμπεραίνουμε από τα παραπάνω είναι πως ταύτιση κράτους και πολιτικού κόμματος πραγματοποιήθηκε από αμοιβαία συμφέροντα. Εκείνο όμως που μένει να δούμε, κι ελπίζουμε να συμπεράνουμε καταληκτικά, είναι το γιατί συνέπεσαν οι ανάγκες έθνους-κράτους και πολιτικού κόμματος για ταύτιση και να διερευνήσουμε την πιθανότητα να μην συνέπεσαν τελικά. Αλλά η μία να είναι απόρροια και επακόλουθο της άλλης.

Που καταλήγουμε:

Η παγκοσμιοποίηση και η ευρωπαϊκή ένωση σχηματίζουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο μελετούμε τις αλλαγές που σημειώνονται τόσο στο οικοδόμημα του έθνους-κράτους όσο και στην έννοια του πολιτικού κόμματος. Το ζητούμενο όμως της παρούσας εργασίας είναι να κατανοήσουμε πώς τα νέα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα των δύο πολιτικών σχηματισμών που διαμορφώνουν το νέο σύγχρονο πολιτικό περιβάλλον επηρεάζουν την ήδη υπάρχουσα βάση πάνω στην οποία στηρίζονταν και λειτουργούσε το πολιτικό σύστημα και το δημοκρατικό πολίτευμα στις βιομηχανικές κοινωνίες της Δυτικής Ευρώπης.

Έτσι λοιπόν στον πυρήνα της έρευνάς μας βρίσκεται το έθνος-κράτος και το πολιτικό κόμμα. Τις αλλαγές που έχουν παρατηρηθεί τις αναφέραμε και τις σχολιάσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια. Αυτό που μένει εδώ να δούμε είναι τα αίτια αυτών των αλλαγών καθώς και την τυχόν αλληλεπίδρασή τους.

Αυτό που μπορούμε εν πρώτοις και σχετικά εύκολα να συμπεράνουμε από την μέχρι τώρα ανάλυσή μας είναι το γεγονός πως οι αλλαγές που σημειώθηκαν στα πολιτικά κόμματα δεν αποτέλεσαν πρωτογενείς παράγοντες κατά το μετασχηματισμό του πολιτικού συστήματος. Δηλαδή, οι αλλαγές που σημειώνονται στα πολιτικά κόμματα δεν είναι εκείνες που επιφέρουν κι αλλαγές στο πολιτικό σύστημα. Αυτό σημαίνει πως όσα συνέβησαν τόσο σε εσωτερικό κομματικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο έθνους-κράτους αποτελούν απόρροια άλλων αλλαγών που προηγήθηκαν.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα το παραπάνω, ας σκεφτούμε πώς μπορούμε να ορίσουμε την έννοια του πολιτικού κόμματος. Θα διαπιστώσουμε πως βασικό του στοιχείο αποτελεί η εκπροσώπηση της κοινωνίας και η κυβερνητική του ικανότητα. Αυτό σημαίνει πως στη μία άκρη

της έννοιας του πολιτικού κόμματος βρίσκεται η κοινωνία και στην άλλο το έθνος-κράτος. Η κοινωνία είναι εκείνη που άλλαξε, κι ως εκ τούτου άλλαξε και η αρχική μορφή του πολιτικού κόμματος, το οποίο πλέον μεταλλαγμένο επέδρασε και στην αλλαγή του πολιτικού μορφώματος του έθνους-κράτους. Ή μήπως συνέβη το ακριβώς αντίστροφο;

Οι σύγχρονες δυτικές κοινωνίες δρουν στο διευρυμένο πλέον πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στο ακόμα μεγαλύτερο, αυτό της παγκοσμιοποίησης. Τόσο λοιπόν η Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και η παγκοσμιοποίηση συνεπάγονται διαφορετικό τρόπο οργάνωσης των κοινωνιών από αυτόν που είχαμε συνηθίσει μέχρι τώρα. Ο προβληματισμός επομένως ξεκινά από τα νέα δεδομένα που θέτουν η Ευρωπαϊκή Ένωση και η παγκοσμιοποίηση και στα οποία καλείται να «συμμορφωθεί» το έθνος-κράτος.

Η παγκοσμιοποίηση αντιμετωπίζεται υπό το πρίσμα της αρχέγονης αρχής του καλού και του κακού, ως εάν εναπόκειται σε μας να την εγκρίνουμε, να την εκτρέψουμε ή να την κατευθύνουμε. Για κάποιους αποτελεί συνέπεια της νεωτερικότητας, ενώ για άλλους οι απαρχές της σημειώνονται πολύ παλαιότερα. Ανεξαρτήτως του που βρίσκεται το σημείο εκκίνησής της και της αντίληψής μας γι' αυτήν, το σίγουρο είναι ότι πρόκειται για μια διαδικασία η οποία δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη, οπότε εκ των πραγμάτων κανείς δεν μπορεί να βγάλει ασφαλή συμπεράσματα και να μιλήσει για γεγονότα, μην έχοντας την ευχέρεια να τα κρίνει εκ του μακρόθεν. Όλοι ζούμε μέσα σε αυτή τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης και το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι υποθέσεις για το άμεσο και απώτερο μέλλον. Κανείς δεν είναι σίγουρος για το τι μέλλει γενέσθαι.

Το ζήτημα όμως της παγκοσμιοποίησης είναι περισσότερο πολιτικό από οποιοδήποτε άλλο απασχόλησε το σύνολο της κοινωνίας εδώ και αρκετά χρόνια. Πρόκειται στην ουσία για την αποδέσμευση του πολιτικού από την ιδιοκτησία του κράτους. Κι αυτό είναι που προκαλεί τις μεγαλύτερες αντιδράσεις. Όλα τα άλλα ζητήματα που προκύπτουν απορρέουν από αυτό το στοιχείο, δηλαδή το ποιός θα διαχειριστεί και πώς τα ζητήματα που μέχρι πρότινος βρίσκονταν στη δικαιοδοσία του κράτους. Αυτό για άλλους σημαίνει απορρύθμιση του ισχύοντος συστήματος οργάνωσης και φόβος για εξασθένηση, ίσως και εξάλειψη, του μορφώματος του έθνους-κράτους, ενώ για άλλους είναι το άνοιγμα και η προσαρμογή στα προστάγματα της σύγχρονης κοινωνίας και η αναδιανομή της εξουσίας με όρους ισότητας.

Από την άλλη, η Ευρωπαϊκή Ένωση, ακόμη και σήμερα που μετρά κάποια χρόνια λειτουργίας της, αντιμετωπίζεται λίγο πολύ με τον ίδιο τρόπο, όπως και η παγκοσμιοποίηση, δηλαδή είτε ως κάτι καλό για τα ευρωπαϊκά έθνη-κράτη είτε ως κάτι κακό. Το θέμα είναι πως σε αυτήν την περίπτωση μιλάμε για διευρυμένα έθνη-κράτη. Όχι όμως με την έννοια των συνόρων, αλλά με την έννοια των αρμοδιοτήτων, των υποχρεώσεων και των πολιτικών αποφάσεων. Αυτό σημαίνει πως τα έθνη-κράτη ναι μεν διατηρούν την αυτονομία στο εσωτερικό τους, όμως οι αποφάσεις που τα αφορούν, σχετικά με την οικονομία, το κράτος πρόνοιας και άλλα θέματα, και που υλοποιούνται από το πολιτικό κόμμα που βρίσκεται στην κυβέρνηση, καλούνται πλέον να συμφωνούν με τις σχετικές αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε πως σε επίπεδο εσωτερικής οργάνωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει επισημανθεί από τον ίδιο τον πρόεδρο Romani Prodi η ανάγκη δημιουργίας ευρωπαϊκών κομμάτων με σκοπό την καλύτερη εκπροσώπηση των μελών της στο Ευρωπαϊκό

Κοινοβούλιο, αλλά και τη δημοκρατικότερη λειτουργία του. Χωρίς να υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες που θα μας αποπροσανατολίσουν από τη θεματική μας, πρέπει να τονίσουμε ένα πολύ σημαντικό στοιχείο. Η ανάγκη δημιουργίας ευρωπαϊκών κομμάτων και η έκφραση των ευρωπαϊκών και όχι των εθνικών ζητημάτων στην ευρωβουλή, η οποία επισημάνθηκε από τον ίδιο τον πρόεδρο⁷⁵, συνδέεται άμεσα με το μετασχηματισμό του έθνους-κράτους, τα σύνορα και τις αρμοδιότητές του, αλλά και με τον πολιτικό εκφραστή, το κόμμα.

Επομένως, οι αλλαγές που συντελέστηκαν σε ευρωπαϊκό αλλά και σε διεθνές επίπεδο ξεκίνησαν από το επίπεδο της πολιτικής οργάνωσης. Ως εκ τούτου είναι απολύτως λογικό να επηρεάστηκε πρώτο το βασικό συστατικό των δύο αυτών εκτενέστερων μορφών οργάνωσης δηλαδή το έθνος-κράτος. Μπορεί βέβαια η βασική του δομή να διατηρείται, όμως ο τρόπος που λειτουργεί και δρα στο νέο πλαίσιο σαφώς διαφοροποιείται και μετασχηματίζεται. Μπορεί δηλαδή ακόμη τα έθνη-κράτη να διατηρούν αυτονομία όσο αναφορά την εσωτερική τους οργάνωση. Όμως η αυτονομία αυτή δεν είναι πλέον πλήρης καθώς καλούνται να συμμορφωθούν σε κανόνες και υποδείξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και να ακολουθούν τα νέα παγκοσμιοποιημένα δεδομένα της οικονομίας και της πολιτικής προκειμένου να διατηρήσουν ή ακόμη και να βελτιώσουν τη θέση τους στην ευρωπαϊκή και διεθνή σκακιέρα.

Από τα παραπάνω προκύπτει πως δεν τίθεται ζήτημα εξάλειψης ή μη του πολιτικού μορφώματος του έθνους-κράτους. Είναι προφανές πως, είτε

⁷⁵ “Strong and independent European parties are essential for improvigng democracy in the European Union. They will ensure that European elections are fought on European rather than national issues.” (DN: IP/03/260).

αναφερόμαστε σε επίπεδο ευρωπαϊκής ένωσης είτε σε επίπεδο παγκοσμιοποιημένων κοινωνιών, το έθνος-κράτος παραμένει, σε μικροσκοπικό επίπεδο, η βάση πάνω στην οποία μπορούν να οργανωθούν οι κοινωνίες.

Η αναγκαιότητά τους λοιπόν παραμένει αναμφισβήτητη, όπως αναμφισβήτητη είναι και η ανάγκη προσαρμογής του, κι ως εκ τούτου μετεξέλιξής του στα νέα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα. Δεν είναι δυνατόν να γίνεται πλέον λόγος για έθνη-κράτη με την έννοια της κατηγοριοποίησης και του διαχωρισμού, αλλά ως σύνολα ατόμων τα οποία θα μπορούν να επιδιώκουν καλύτερα τα συμφέροντά τους στη διευρυμένη πλέον κοινωνία, και να τα επιτυγχάνουν.

Κοινό λοιπόν σημείο εκκίνησης της παγκοσμιοποίησης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι το πολιτικό μόρφωμα του έθνους-κράτους και ο τρόπος επιβίωσης και λειτουργίας του στο νέο πλαίσιο. Η παραπάνω σκέψη μας οδηγεί στο να παρατηρήσουμε πως η λεγόμενη κρίση των κομμάτων δεν ξεκίνησε από τα ίδια, δημιουργώντας στην κοινωνία αντιδραστικές συμπεριφορές προς αυτά. Η μετεξέλιξη του έθνους-κράτους ήταν εκείνη που επέφερε αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων, αλλαγές οι οποίες αντικατοπτρίστηκαν και στην κοινωνία, στις πολιτικές της αποφάσεις αλλά και στην πολιτική της συμπεριφορά.

Το ζήτημα επομένως που προκύπτει στο σημείο αυτό είναι να δούμε αν σε αυτή τη νέα οργανωτική δομή του έθνους-κράτους μπορούν τα κόμματα να λειτουργήσουν. Και πάλι η απάντηση είναι ανάλογη με εκείνη που δώσαμε νωρίτερα αναφερόμενοι στο έθνος-κράτος. Τα κόμματα αποτελούν τους θεμέλιους λίθους στην προαγωγή συμφερόντων της κοινωνίας και στην επιδίωξή τους. Το θέμα είναι όμως ότι πλέον δεν μπορούμε να μιλάμε για

κόμματα που προκύπτουν από ταξικές και οικονομικές διαφορές μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Δεν ξέρω αν ο όρος του μαζικού πολυσυλλεκτικού κόμματος (catch-all), που έχει προκαλέσει τόσες αντιδράσεις άμα τη εμφανίση του, είναι επιτυχής στο να περιγράψει τα κόμματα που μπορούν να επιβιώσουν στη σύγχρονη κοινωνία. Το θέμα είναι ότι μιλάμε πλέον για κόμματα που ξεπερνούν ταξικές και οικονομικοκοινωνικές διακρίσεις.

Εξάλλου η έννοια των διαιρετικών τομών⁷⁶ έχει εξασθενήσει τις τελευταίες δεκαετίες, δηλαδή έχει χάσει την ικανότητά της να ομαδοποιεί την κοινωνία υπό ορισμένη κατεύθυνση. Σε μια κοινωνία εξατομικευμένων πολιτών και ψηφοφόρων που είναι όλο και λιγότερο ενσωματωμένοι σε μια ενιαία κοινωνική δομή, οικονομική, πολιτισμική, οι διαιρετικές τομές παύουν να προσδιορίζουν το «ανήκειν» των πολιτών. Επομένως, κατανοούμε πως αυτό έχει αντίκτυπο και στη λειτουργία των κομμάτων να εκπροσωπούν την κοινωνία, καθώς οι διαιρετικές τομές παύουν να αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία δομούνται οι πολιτικές τους, και οργανώνοντάς τες κατά έναν ορισμένο τρόπο μπόρεσαν να σταθεροποιήσουν και να πειθαρχήσουν ατομικές και ομαδοποιημένες πολιτικές συμπεριφορές.

Όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, η πολυσυζητημένη «κρίση των κομμάτων» αποτελεί ένα στάδιο της διαδικασίας μετεξέλιξής τους. Κι ίσως ο όρος να μην είναι τελικά ικανός να περιγράψει σωστά την ισχύουσα κομματική κατάσταση της Ευρώπης, καθώς προσδιορίζει μια

⁷⁶ Βασιζόμενη στο κείμενο του Knut Heidar (2003: 22), υπάρχουν δύο εννοιολογικές τοποθετήσεις σχετικά με τον όρο «διαιρετική τομή». Υπό την πιο χαλαρή έννοια, ο όρος είναι συνώνυμος του σημαντικού θέματος (big issue) δηλαδή σημαντικό θεματικό διακύβευμα, εννοώντας θέματα που απασχολούν την κοινωνία και αποτελούν ζητήματα για τα οποία τα πολιτικά κόμματα ανταγωνίζονται. Υπό την αυστηρή ερμηνεία του όρου, η διαιρετική τομή είναι αυτή που διαμορφώνει τις πολιτικές ταυτότητες. Στη δική αναφορά του όρου απλά χρησιμοποιούμε το στοιχείο της ομαδοποίησης, ανεξάρτητα της διάρκειας και της ισχύος της.

στατική κατάσταση και όχι ένα κύκλο αλλαγών που θα τα οδηγήσει σε μια νέα μορφή αναπροσαρμοζόμενη στα νέα κοινωνικοπολιτικά ευρωπαϊκά δεδομένα.

Το ζήτημα επομένως που τίθεται δεν είναι να τα κόμματα μπορούν να λειτουργήσουμε μέσα στο νέο περιβάλλον που σχηματίζει το μετεξελιγμένο πολιτικό μόρφωμα του έθνους-κράτους. Είναι σαφές πως παραμένουν οι κύριοι δρώντες της πολιτικής. Ο προβληματισμός μας περιστρέφεται πλέον γύρω από το πώς τα κόμματα θα καταφέρουν να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα, ανακτώντας το χαμένο έδαφος. Αυτό σημαίνει πως πρέπει να ανταποκρίνονται και πάλι πλήρως στο διττό τους ρόλο, ως θεσμοί άσκησης εξουσίας και ως θεσμοί εκπροσώπησης της κοινωνίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Anderson Benedict R. O'G., Benedict Richard O'Gorman, *Φαντασιακές κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα, Νεφέλη , 1997.
- 2) Ball Alan R., Peters B. Guy, *Modern politics and government*, London, MacMillan Press , 2000.
- 3) Ball A. R., Peters B. G., *Σύγχρονη Πολιτική και Διακυβέρνηση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001.
- 4) Bartolini Stefano, “Political parties rise, consolidation, and decline in Europe. A developmental perspective”, Paper, Conference “New Challenges for Political Parties and Representation”, University of Michigan, 6-7 May 2005.
- 5) Βερέμης Θάνος Μ., *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα, MIET , 1999.
- 6) Biezen Ingrid van, “How Political Parties Shape Democracy”, Center for the Study of Democracy, University of California, 2004, Paper 04 16. (<http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1046&context=csd>)
- 7) Blondel Jean, Cotta Maurizio (eds.), *Party and government : an inquiry into the relationship between governments and supporting parties in liberal democracies*, Houndmills, St. Martin , 1996.
- 8) Brennan Geoffrey, Lomasky Loren, *Democracy and decision : the pure theory of electoral preference*, Cambridge, Cambridge University Press , 1993.

- 9) Budge Ian, Keman Hans, *Parties and democracy : coalition formation and government functioning in twenty states*, Oxford, Oxford University Press , 1990, 1992 print.
- 10) Bull Hedley, *Η άναρχη κοινωνία : μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, μτφρ. Η. Στροϊκού, Αθήνα: [Ποιότητα](#) , 2001.
- 11) Cassimatis Gregoire P., *L'etat, la societe et le droit : etudes sur l'evolution de la pensee politique, sociale et juridique de notre temps*, Paris, Sirey, 1964.
- 12) Cederman Lars-Erik, *Emergent actors in world politics : how states and nations develop and dissolve*, Princeton, N.J. : Princeton University Press , c1997.
- 13) Chodak Szymon, *The new state : etatization of Western societies*, Boulder, Colo, Lynne Rienner Pub. , 1989.
- 14) Daadler Hans, Mair Peter (eds.), *Western european party systems : continuity & change*, Beverly Hills, Calif., Sage , c1983, 1985 print.
- 15) Daniel, Jean, *Ταξίδι στα όρια του έθνους*, Αθήνα, Πόλις , 1996.
- 16) Δημητρακόπουλος , Πέτρος Κων, *Το έθνος*, Θεσσαλονίκη, [χ.ό.] , 1977.
- 17) Διαμαντόπουλος Θανάσης Σ., *Η κρίση του κομματικού φαινομένου*, Αθήνα, Σάκκουλας , 1994.
- 18) Διαμαντόπουλος Θ., *Το κομματικό φαινόμενο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993.
- 19) Duhendorf R., *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Standford, Stanford University Press, 1967.
- 20) Duverger Maurice, *Les partis politiques*, Paris, [A. Colin](#) , [1981] c1976.
- 21) Duverger Maurice, *Constitutions et documents politiques*, Paris, [Presses Universitaires de France](#) , 1974.

- 22)Ferry Jean-Marc, *Το ζήτημα του ευρωπαϊκού κράτους*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2006.
- 23)Fiorina Morris P., *Political Behavior*, Vol. 24, No. 2, Special Issue: Parties and Partisanship, Part One. (Jun., 2002), pp. 93-115.
- 24)Fukuyama Francis, *State-building : governance and world order in the twenty-first century*, London, Profile Books, 2005.
- 25)Garrett Geoffrey, *Partisan Politics in the Global Economy*, Cambridge, 1998, Cambridge University Press.
- 26)Giddens Anthony, *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*, Αθήνα, [Κριτική](#), 2001.
- 27)Guehenno Jean-Marie, Elliott, Victoria, *The end of the nation-state*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1995.
- 28) Guibernau i Berdun, M. Montserrat, Maria Montserrat, *Nationalisms : the nation-state and nationalism in the twentieth century*, Cambridge, U.K, Polity Press, 1996.
- 29)Gunther Richard, Montero Jose Ramon, Linz Juan J., Juan Jose, *Political parties : old concepts and new challenges*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- 30) Hall Stuart, Held David, McGrew Anthony, *Η νεωτερικότητα σήμερα: οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*, Αθήνα, [Σαββάλας](#), 2003
- 31)Heidar Knut, “Parties and the Cleavages in the European Political Space”, Advanced Research on the Europeanisation on the Nation-State, WP 03/7, presented at ARENA’s seminar, February 18th 2003 Revised March 4th 2003.
- 32)Held David, *Political theory today*, Cambridge, [Polity Press](#) , 1993.

- 33)Held David, McGrew Anthony , *Παγκοσμιοποίηση αντι-παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα, [Πολύτροπον](#), 2004.
- 34)Hirst Paul & Thompson Grahame, *Η παγκοσμιοποίηση σε αμφισβήτηση*, Αθήνα, [Παπαζήσης](#), 2000.
- 35)Hobbes T., Locke J., Rousseau J.-J., Kant I., Hegel G.W.F., *Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους*, Αθήνα, Σαββάλας , 2005.
- 36)Holm Hans-Henrik, Sorensen Georg, *Whose world order? Uneven globalization and the end of the Cold War*, Boulder, Westview Press , 1995.
- 37)Ηρακλείδης Αλέξης, *Η διεθνής κοινωνία και οι θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μια κριτική περιδιάβαση*, [Αθήνα] : [Ι. Σιδέρης](#), 2002.
- 38) Humboldt Wilhelm Freiherr von, *The limits of state action*, London, Cambridge University Press , 1969.
- 39)Ignazi P., “The crisis of Parties and the Rise of New Political Parties”, *Party Politics*, 2: 569-585.
- 40) Immerfall, ”German Party Sociology in the Nineties: On the State of a Discipline in Times of Turmoil”, *European Journal for Political Research*, 23, 1993.
- 41)Janicke Martin, *Η αποτυχία του κράτους : η αδυναμία της πολιτικής στην βιομηχανική κοινωνία*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1992.
- 42)Katz Richard S., Crotty William, *Handbook of party politics*, London, [Sage](#), 2006.
- 43)Kelsen, Hans, *General theory of law and state*, Cambridge, [Harvard University Press](#), 1945
- 44) Κοντογιώργης Γεώργιος, *Το ελληνικό κοσμοσύστημα*, τομ. Α, *Η κρατοκεντρική περίοδος της πόλης*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2006.

- 45) Κοντογιώργης Γεώργιος, *Τι είναι παγκοσμιοποίηση*.
- 46) Κοντογιώργης Γεώργιος, «Πολιτική συμμετοχή ή πολιτική ομηρία; Η πολιτική συμπεριφορά των νέων στο κατώφλι του 21ου αιώνα», Δημ. Κούτρα (επιμ.), *Οι νέοι και η πολιτική*, Αθήνα, 1998, σελ. 59-86.
- 47) Κοντογιώργης Γεώργιος, «Η κομματοκρατία ως πολιτικό σύστημα», στο *Τετράδια Πολιτικής Επιστήμης*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 4/2004
- 48) Κοντογιώργης Γεώργιος, *Η δημοκρατία ως ελευθερία*, Αθήνα, Πατάκης, 2007.
- 49) Κοτζιάς Νίκος, *Το ενεργητικό δημοκρατικό κράτος : εθνικό κράτος και παγκοσμιοποίηση*, 1η έκδ. Αθήνα, Καστανιώτης, 2004.
- 50) Laski, Harold Joseph, *Εισαγωγή στην πολιτική*, Αθήνα, Κάλβος, 1975.
- 51) Λιάκος Αντώνης Ι., *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;*, Αθήνα, Πόλις , 2005.
- 52) Mair Peter, Muller Wolfgang C., Plasser Fritz (eds.), *Political parties and electoral change : party responses to electoral markets*, London, Sage , 2004.
- 53) Mair Peter, *Democracy Beyond Parties*, Center for the Study of Democracy, University of California, 2005, Irvine, (cadmus.eui.eu/dspace/bitstream/1814/3291/1/viewcontent.pdf)
- 54) Mair Peter, *The Challenge to Party Government*, EUI Working Papers SPS No. 2007/09 (cadmus.eui.eu/dspace/handle/1814/7158).
- 55) Mair Peter, *Popular Democracy and the European Union Policy*, European Governance Papers (EUROGOV), No C-05-03 (<http://www.connex-network.org/eurogov/pdf/egp-connex-c-05-03.pdf>.)

- 56) Mair Peter, "The Limited Impact of Europe on National Party Systems", *West European Politics*, 2000, 23: 27-51.
- 57) Moschonas G., *In the Name of Social Democracy, The Great Transformation: 1945 to the Present*, Verso 2002, London, New York.
- 58) Michels R., *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία*, εκδ. «ΓΝΩΣΗ», Αθήνα 1997
- 59) Opello Walter C., Rosow Stephen J., *The nation-state and global order: a historical introduction to contemporary politics*, Boulder, Colo, Lynne Rienner, 1999.
- 60) Pennings Paul, Lane Jan-Erik (eds.), *Comparing party system change*, London, Routledge, 1998.
- 61) Pippa Norris, *Democratic phoenix : reinventing political activism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- 62) Robertson Ronald, *Globalization: social theory and global culture*, London: [Sage](#), 1992, 1996 print.
- 63) Rokkan Stein, *State formation, nation-building, and mass politics in Europe : the theory of Stein Rokkan : based on his collected works*, Oxford, Oxford University Press, 1999.
- 64) Rose Richard, Munro Neil, *Elections and parties in new european democracies*, Washington, D.C., CQ Press, 2003.
- 65) Rosenau James N., *Distant proximities: Dynamics beyond Globalization*, Princeton University Press, 2003.
- 66) Σβορώνος Νίκος Γ., *Το ελληνικό έθνος : γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*, Αθήνα, Πόλις, 2004.
- 67) Schnapper, Dominique, *Η κοινωνία των πολιτών : δοκίμιο πάνω στην ιδέα του σύγχρονου έθνους*, Αθήνα, Gutenberg, 2000.

- 68) Schmitter Philippe, "Parties are not what they once were", in Lary Diamond and Richard Gunther (eds.), *Political Parties and Democracy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- 69) Scholte Jan Aart, *Globalization: a critical introduction*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire: [Macmillan](#) , 2000.
- 70) Seiler Daniel-Louis, *Les partis politiques*, Paris, Armand Colin , 2000.
- 71) Smith Anthony D., *Εθνική ταυτότητα*, Αθήνα, Οδυσσέας , 2000.
- 72) Σπουρδαλάκης Μιχάλης, *Για τη θεωρία και τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων*, 2η έκδ., Αθήνα, Εξάντας , 1990.
- 73) Συλλογικό έργο, Καφετζής, Παναγιώτης, Μακρυδημήτρης, Αντώνης, Κοντογιώργης, Γεώργιος Δ., Τάσος, Νίκος, *Αυτοδιοίκηση και κράτος στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα, Σάκκουλας Αντ., 2003.
- 74) Tarrow Sidney, *Power in movement : social movements and contentious politics*, Cambridge, Cambridge University Press , 1998.
- 75) Τσουκαλάς , Κωνσταντίνος, *Η εξουσία ως λαός και ως έθνος : περιπέτειες σημασιών*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999.
- 76) Tumin Melvin Marvin, *Social stratification : the forms and functions of inequality*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall , 1967
- 77) Waltz Kenneth N., *Theory of international politics*, Boston, Mass., [McGraw-Hill](#) , 1979.
- 78) Ware Alan, *Citizens, parties and the state : a reappraisal*, Cambridge, Polity Press , 1987.
- 79) Έθνος - κράτος - εθνικισμός: επιστημονικό συμπόσιο, 21 και 22 Ιανουαρίου 1994 [Αθήνα]: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, [1995]

